

Kur'an Yorumunda Hamîduddîn el-Ferâhî'nin Nazm Metodu ve Fil Suresi Tefsiri¹

Orhan GÜVEL²

Öz

Hindistan'da yaşamış son dönem müfessirlerinden biri de Hamîduddîn el-Ferâhî (1863–1930)'dir. Ferâhî, kendine özgü geliştirdiği Kur'an'daki sure, ayet ve kelimelerin birbiriyle münasebetini de kapsayan, her surenin tek bir ana konusunun olduğu ve tüm ayetlerin bu anlam çerçevesinde anlaşılması gerektiğini savunan "nazm metodu"ndan hareketle "Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân" isimli Arapça bir tefsir yazmayı hedeflemiştir. Müellifin vefatı nedeniyle tamamlanamayan tefsir çalışmasında Fil Suresi tefsiri, nazm metodunun uygulanması ve önceki dönem müfessirlerinden farklı sonuçlara ulaşılması bakımından müstesna bir yere sahiptir. Ferâhî'ye göre sure, Hz. Peygamber'e değil, Fil Vakası'na şahit olmuş veya olayı birinci tanıklarından dinlemiş Kureyşlilere hitap etmektedir. Ebrehe'nin ordusuna taş atan kuşlar değil, dağlara çekilerek düşman ordusuna mukâvemet gösteren, Kureyş kabilesinin başı çektiği Mekke ahâlisi ve hac için Mekke'ye gelen diğer kabilelere mensup Araplardır. Fil ordusu kuşların attığı taşlar nedeniyle değil, Mekke halkının direnişi ve buna mukâbil ilâhî bir yardım olarak gökten inen, askerlerin üzerlerine taş/çakıl yağdıran bir fırtınayla helak edilmiştir. Kuşlar ise taş atmak için değil, fil ordusundan geriye kalan insan ve hayvan cesetlerini yiyerek Mekke ve çevresini pisliklerden temizlemek için gönderilmiştir. Hacdaki şeytan taşlama (ramyu'l-cimâr) uygulaması da bu büyük olayın (Fil Vakası) sembolik temsilinden öte birşey değildir. İşte bu makalede Ferâhî'nin hayatı, eserleri ve nazm teorisine ilişkin bilgi verilerek, Fil Vakası ve Fil Suresi hakkında ulaştığı sonuçlar, geçmiş dönem tefsir ve tarih kaynaklarıyla mukayeseli olarak ele alınmıştır. Müellifin iddialarını desteklemek için takip ettiği yöntemler ve sunduğu deliller kritik edilerek, Fil Suresi'nin doğru anlaşılması maksadıyla önerdiği yorumlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Makalede ayrıca Ferâhî'ye özgü yorumdan yola çıkılarak Fil Suresi yeniden meallendirilmiştir.

Anahtar kavramlar: Ferâhî, nazm, Fil Vakası, kuşlar, şeytan taşlama.

¹ Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD, Tefsir Bilim Dalı'nda devam etmekte olan "Hamîduddîn el-Ferâhî ve Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân Bi'l-Furkân Adlı Tefsiri" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

² Marmara Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri ABD, Tefsir Bilim Dalı doktora öğrencisi.

“Nazm Method of Hamîduddîn al-Ferâhî in the Interpretation of Qur’an and Interpretation of Surah Al-Fil”

Abstract

Hamîduddîn el-Ferâhî (1863-1930) is one of the late glossators lived in India. Ferâhî has aimed to write an Arabic interpretation of the Quran with the name of “Nizâmu’l-Qur’ân and Te’vîlu’l-Furkân bi’l-Furkân” according to the “Nazm Method” that he developed by himself in which the surah, verses and words have a relationship together, each surah has a main subject and all verses have to be understood within this sense. In the Interpretation study which could not be completed because of the death of the Author, Surah Al-Fil has an exceptional place as Nazm method was applied and different results were obtained apart from the other glossators. According to Ferâhî, the surah does not appeal to the Prophet Mohammed, it appeals to Tribe of Quraysh who has witnessed the Elephant Incident or heard the incident by the first witnesses. The ones who were throwing stones to army of the Abraha were not the birds, they were the people of Makkah led by Quraysh who went to the mountains and defended against the enemy army and Arabs from other Tribes who arrived in Makkah for pilgrimage. The Army of Elephants was not defeated by the stones thrown by the birds; they were defeated by the defense of the people of Makkah and a storm of stone/pebble over the soldiers divinely. Birds were not sent to throw stones, they were sent to clean Makkah and around by eating the remaining animal and human bodies in the army of elephants. The application of Stoning of the Devil in Hajj (ramyu’l-cimâr) is a symbolic representation of this incident (Elephant Incident). In this article Elephant Incident and Surah Al-Fil were comparatively handled with previous interpretations and historical resources by providing information relating to the life, works and Nazm Theory of Ferâhî. Comments of the author that he has suggested in order to understand the Surah Al-Fil correctly, were evaluated by criticizing the followed methods and provided evidences in order to support his claims. Also Surah Al-Fil was translated again under the light of the interpretation of Ferâhî in the article.

Keywords: Ferâhî, nazm, Elephant Incident, birds, stoning of devil.

Giriş

Tarihte Fil Vakası olarak bilinen hâdise, İbrahimî dine mensubiyet iddiasındaki Arapların tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Habeş Krallığı’nın Yemen Valisi Ebrehe el-Eşrem’in fillerin eşlik ettiği ordusunun başarısızlıkla sonuçlanan Mekke kuşatması, kaynaklarda “Fil Vakası” olarak adlandırılır. Hz. Peygamber’in doğumuna yakın bir tarihte gerçekleştiği ifade edilen bu olay, Kur’an’ın müstakil bir suresinde konu edilmiştir. Fil Suresi Mekkîdir ve beş ayetten oluşur. Nüzul sıralamasında 19, mushafta 105’inci sırada yer alır. İsmi, Mekke’yi işgal girişiminde bulunan Habeş ordusu için kullanılan “Ashâbu’l-Fîl” nitelemesinden alır.

Kaynaklarda Fil Vakası’na ilişkin sıhhat dereceleri birbirinden farklı çok sayıda bilgi aktarılır. Geçmiş dönem müfessirlerinin kâhir ekseriyeti, Kur’an’da söz konusu olaya değinilen

Fil Suresi'ni bazı şöhret bulmuş rivayetlerden yola çıkarak yorumlama yoluna gitmiştir. Tefsir kaynaklarında genel kanaat, surenin doğrudan Hz. Peygamber'e hitap ettiği, Mekke halkının fil ordusuna direnmek yerine dağlara ve güvenilir bölgelere kaçtığı, Allah'ın kutsal evi Kâbe ve halkını korumak için düşman ordusunun üzerine ağızlarında öldürücü siccil taşları taşıyan kuşlar gönderdiği yönündedir. Yaygın kabule göre Allah, herhangi bir mukavemet ve mücadeleye gerek kalmaksızın Mekke halkı ve Kâbe'yi Ebrehe ordusunun saldırılarından emin kılmış ve Araplara -koşulsuz olarak- sonsuz kudret ve merhametiyle yardım etmiştir. Buna göre Fil Suresi'yle Araplara, Kâbe'nin saygınlığına gölge düşürmek isteyen fil ordusunun elim âkıbeti hatırlatılmakta ve Hz. Peygamber'e karşı gelmemeleri hususunda uyarıda bulunmaktadır.

Hindistanlı Müfessir Hamîduddîn el-Ferâhî (1863–1930), geliştirdiği Kur'an yorumunda nazm metoduyla Fil Suresi'ni yeniden yorumlar. Ferâhî'de nazm, her surenin müstakil bir hüviyete sahip olduğu ve her surede anlam örgüsünün üzerine bina edildiği bir ana konunun bulunduğu kabulüne dayanır. Ana konu tespit edildikten sonra sure bölümlere ayrılmalı ve bu ana konu çerçevesinde birbirleriyle ilişkileri ortaya konup, sure kendi iç bütünlüğü ve Kur'an'ın tümü dikkate alınarak okunmalıdır. Ferâhî'ye göre, Fil Vakası hakkında vârid olan bazı zayıf ve çelişkili rivayetler surenin doğru anlaşılmasını engellemiş, Fil Suresi'ni nazmından ve Kur'an'ın bütünlüğünden bağımsız okumak birtakım anlama sorunlarına yol açmıştır.

Büyük ölçüde Fil Vakası'na dair rivayet malzemesini tenkide tabi tutarak değerlendirmesi, Arap örf, âdet ve kültürünü dikkate alması, Kur'an'ın genelinde kullanılan (kıssaların aktarımı vb.) üsluplardan örnekler vermesi, Arap şiiri, dili ve belagatıyla istişhadda bulunması, Kitab-ı Mukaddes'ten karşılaştırmalı okumalara başvurması vb. nazm metodunu tamamlayan yöntemlerle Fil Suresi'ni yeniden tefsir eden Ferâhî, Fil Vakası'nın gerçekleşmesi ve surenin indiriliş maksadı bakımından bazı yönleriyle geçmiş dönem müfessirlerinden farklı sonuçlara ulaşır.

Ferâhî'ye göre sure, Hz. Peygamber'e değil Fil Vakası'na şahit olmuş veya olayı birinci tanıklarından dinlemiş Kureyşlilere hitap eder. Ebrehe'nin ordusuna taş atan kuşlar değil, dağlara çekilerek düşman ordusuna mukâvemet gösteren Kureyş kabilesinin başı çektiği Mekke ahâlisi ve hac için Mekke'ye gelen diğer kabilelere mensup Araplardır. Hacdaki şeytan taşlama (ramyu'l-cimâr) uygulaması da bu büyük olayı anmak gibi bir gayeye matuftur. Bu uygulamanın -rivayetlerde belirtildiği üzere- ne Hz. İbrahim'in kurbanlık koç veya şeytanı taşlaması, ne de Hz. Adem'le bir ilişkisi vardır. Fil ordusu, kuşların attığı taşlar nedeniyle değil, Mekke halkının direnişi ve buna mukâbil ilâhî bir yardım olarak gökten inen, askerlerin üzerlerine taş/çakıl yağdıran bir fırtınayla helak edilmiştir. Kuşlar ise taş atmak için değil, fil ordusundan geriye kalan insan ve hayvan cesetlerini yiyerek Mekke ve çevresini pisliklerden temizlemek için gönderilmiştir.

Ferâhî'ye göre Allah'ın Kur'an'da bu büyük olaya yer vermesi, tehditten ziyade Hz. İbrahim'in soyundan geldiklerini iddia eden ve kendilerini Kâbe'nin hâmisi gören müşrik Arapları tevhidî kabule davet, şükür ve tazimlerini yalnızca Allah'a yapmalarının gerekliliğini onlara hatırlatmak gibi önemli bir gayeye matuftur. Ferâhî'nin Fil Suresi yorumu münasebetiyle değindiği Süleyman Mabedi (Bet Ha Mikdaş)-Kâbe, İsmailoğulları-İsrailoğulları

karşılaştırması, hacda şeytan taşlamanın mahiyetine ilişkin yorumları da ayrıca üzerinde durulmaya değer özgünlüktedir.

Bu kısa girişten sonra makalemizin sınırları elverdiği ölçüde ilk olarak Ferâhî'nin hayatı, eserleri ve nazm metoduna ilişkin özet bilgilere yer vereceğiz. Sonrasında ise klasik tefsir ve tarih kaynaklarında Fil Vakası ve Fil Suresi'ne dâir bilgileri aktararak ana hatlarıyla Ferâhî'nin konuya ilişkin yorumunu vereceğiz. Son olarak Ferâhî'nin yorumundan hareketle Fil Suresinin mealini verip sonuç bölümünde müellifin sunduğu te'vîl önerilerini genel değerlendirmeye tabi tutacağız.

I-Hamîduddîn el-Ferâhî, Hayatı ve Eserleri

Hindistan'da özellikle Arapça, Farsça, İngilizce ve Urduca dillerinde çok sayıda Kur'an tefsiri kaleme alınmıştır.³ Arapça tefsir kaleme alan müfessirlerden biri de Hamîduddîn el-Ferâhî'dir. Tam adı Abdulhamîd b. Abdulkerîm b. Kurbân Kanber b. Tâc Ali, Hamîduddîn Ebu Ahmed Ensârî el-Ferâhî olan müellif, 6 Cemâdiye'l-Âhira 1280/18 Kasım 1863'te Hindistan'ın Utar Pradeş Eyaleti'nin A'zamgarh bölgesindeki Perîhâ (Phariha) köyünde doğdu. Ferâhî'nin dedelerinin Afganistan'ın Ferâh şehrinde gelerek, Hindistan'da yerleştikleri yere de aynı adı verdikleri ve bu yerin daha sonra Urduca'da Perîhâ (Perîhe, Ferîhe) şeklinde anıldığı belirtilmektedir.⁴

Ferâhî, Arapça olarak kaleme aldığı ilk eserlerinde kendisini "Abdulhamîd" diye isimlendirmeyi tercih etmiştir.⁵ Ferâhî'nin *Îm'ân fi Aksâmi'l-Kur'ân* isimli kitabında müellifin biyografisini yazan Süleyman en-Nedvî (ö. 1953)'ye göre bunun nedeni, Hamîduddîn isminin Arapça'da övgü içeren bir lakap olmasıdır. Müellif, tevazu gereği bu ismi kullanmayı tercih etmiştir. Ferâhî'nin *Müfredâtu'l-Kur'ân* eserini tahkik eden Eyyûb el-İslâhî ise görgü tanıklarının ifadelerinden hareketle müellifin doğumunda Abdulhamîd olarak isimlendirildiği ve 26 yaşına kadar bu isimle tanındığını aktarır. Ferâhî hakkında yazılan bazı şiir ve hatırat yazılarında da Abdulhamîd ismine rastlanır. Müellif, Nizâmu'l-Kur'ân tefsiri ve Arapça yazdığı diğer kitaplarda kendisini bu isimle takdim etmiştir. Ancak Ferâhî'nin ismi nüfus kayıtlarına –Farsça ve Urduca dil zevkine daha yakın olması hasebiyle- Hamîduddîn olarak kaydedilmiştir. Müellif, sonraları Farsça ve Urduca kaleme aldığı birçok eserinde Hamîduddîn ismini kullanmış ve bu isimle meşhur olmuştur.⁶

Seçkin bir aileye mensup olan Ferâhî, ilk eğitimini evinde aldı. On yaşlarında hafızlığını tamamlayan ve sonrasında yaşadığı bölgenin tanınan eğitimcilerinden Muhammed Mehdî'den Farsça dersleri alan Ferâhî, dokuz ay gibi bir sürede bu dili öğrendi. Kısa sayılabilecek bir

³ Hindistan'daki tefsir araştırmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdulhamit Birişik, *Hint Alt Kitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yay, İstanbul, 2. Baskı, 2012. Ayrıca bk. Abdulhamit, Birişik, "Hindistan" (Hindistan'da İslâm Araştırmaları), TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1998, XVIII, 94-101.

⁴ el-Ferâhî, Abdulhamîd, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, (Tah. Muhammed Ecmel Eyyub el-İslâhî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1. Baskı, 2002, s. 15-16; el-Ferâhî, Abdulhamîd, *Îm'ân fi Aksâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1. Baskı, 1994, s. 15; Ishtiyâq A Zilli, "Hamîduddîn Ferâhî, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1997, XV, 477-478.

⁵ Bk. el-Ferâhî, Abdulhamîd, *er-Ra'yu's-Sahîh fi men Huve'z-Zebîh*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1999..

⁶ Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, s. 13-14.

sürede Farsça'da oldukça iyi seviyeye gelen Ferâhî, Farsça şiirler yazmaya başladı.⁷ Ondört yaşında Arapça eğitimine başlayan Ferâhî, bunun için köyünden A'zamgarh kentine gitti ve kendisinden dört yaş büyük olan halasının oğlu Şiblî Nu'mânî (ö. 1914)'den dersler aldı. Arap dili edebiyatı, tefsir, hadis, mantık ve felsefe derslerinin okutulduğu programı bitirdikten sonra Şiblî Nu'mânî'nin Hindistan'daki ilmî seyahatlerine katıldı. Daha sonra Nu'mânî'yle Leknev kentine giden Ferâhî, orada ünlü İslam hukukçusu Abdulhay el-Ensârî el-Leknevî (ö. 1887)'den ders aldı. Fadlullah b. Nîmetullah el-Ensârî (ö. 1894)'den de mantık dersleri alan Ferâhî, daha sonra Lahor'a giderek The Oriental College Arap dili ve edebiyatı hocası Feyzulhasan Sehârenpûrî (ö. 1887)'den özel olarak Arap dili edebiyatı ve mantık alanında öğrenim gördü.⁸

Lahor'dan yirmi yaşında iken dönen Ferâhî, bazı muhafazakar çevrelerde hoş karşılanmamasına rağmen İngilizce öğrenmeye karar verdi. İngilizce ve modern ilimleri öğrenmeye başlayan müellif, önce Allahâbâd'daki Karnalganj lisesinde daha sonra ise Aligarh'ta bulunan ve günümüzde Aligarh Muslim University olarak isimlendirilen kurumda (eski adı Mohammedan Anglo-Oriental College) eğitim-öğretim gördü. Ferâhî, modern felsefeye büyük önem vermiş, modern bilimler ve İngiliz dili edebiyatının yanısıra bu alanda da iyi bir seviyeye ulaştı. Mohammedan Anglo-Oriental College'da Şiblî Nu'mânî, Elât Hüseyin Hâlî (ö. 1915) ve Thomas Arnold (ö. 1930) gibi âlimlerin katıldığı ilmi toplantıları takip etme fırsatı bulan müellif, College hocalarından Thomas Arnold'dan çağdaş felsefe okudu.⁹

Ferâhî, hem geleneksel hem de modern ilimleri öğrenmiş biri olarak Hindistan'ın çeşitli yerlerinde eğitim, öğretim ve idari görevlerde bulundu. 1896-1906 yılları arası dokuz yılı aşkın Karaçî'deki Medresetu'l-İslâm'da Arapça ve Farsça hocası olarak görev yapan Ferâhî, daha sonra Aligarh Üniversitesi'nde (1906-1908) Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde yardımcı profesör olarak çalıştı. Ferâhî, bu görevi esnasında aynı kurumda Arapça profesörlüğüne getirilen Alman müsteşrik Josef Horovitz (ö. 1931)'den İbranice öğrendi. Horovitz de Ferâhî'den, eksikliği gördüğü konularda Arapça dersleri aldı.¹⁰

Buradaki iki senelik görevinden sonra Allahâbâd Üniversitesi¹¹'ne Arap dili ve edebiyatı profesörü olarak atanan Ferâhî, altı yıl burada görev yaptı. Kuruluşunda Uluslararası Medînetu'l-Munevvera Üniversitesi'nde (1913) eğitim vermesi önerilen Hindistanlı âlimler arasında Ferâhî ve Şiblî Nu'mânî'de bulunmaktaydı. 1914'te Haydarâbâd'daki Dâru'l-Ulûm¹²'a dekan oldu ve bu görevi 1919'a kadar sürdürdü. Ferâhî, bu kurumda idari sorumluluğunun yanısıra üst sınıf öğrencilerine dersler vermekteydi. Urduca eğitim ve öğretim yapan üniversite fikrinin öncülerinden olan Ferâhî, Haydarâbâd'daki Osmâniye Üniversitesi'nin kurucularından idi. Haydarâbâd'da haftalık tefsir dersleri veren Ferâhî'nin ilim halkasına çok sayıda âlim,

⁷ Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kurân*, s. 16-17; Zıllı, "Hamîduddîn Ferâhî", DİA, XV, 477-478.

⁸ Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kurân*, s. 17.

⁹ Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kurân*, s. 17-18.

¹⁰ Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kurân*, s. 19.

¹¹ Üniversiteye dönüşmeden önceki ismi "Muir Central College"dir. Zıllı, DİA'da üniversitenin ilk ismini kullanır.

¹² Ferâhî'nin döneminde bu kurum, "Kulliyetu'l-Şarkîyye" isminde fakülte düzeyinde bir okuldu. Daha sonra üniversiteye dönüşmüştür.

araştırmacı ve öğrenci katılırdı. Müellif, bu derslerde katılımcıların Kur'an hakkındaki sorularını cevaplıyordu.¹³

Çalışma arkadaşlarının tüm ısrarlarına rağmen 1918'de Haydarâbâd'daki görevinden istifa ederek doğup büyüdüğü A'zamgarh'a dönen Ferâhî, Sarai Mir'de Cem'iyetu'l-İslâhî'l-Muslimîn¹⁴ tarafından kurulan Medresetu'l-İslâhî'l-Muslimîn¹⁵'in yöneticiliğini üstlendi. Ferâhî, İslam'ı tebliğ ve talim görevlerini yürütecek eğitimciler yetiştirmeyi hedefleyen kurumda, bölgedeki şer'i medreselerden farklı olarak kendine özgü eğitim metodu ve ders alanlarını kapsayan programını uyguladı. Hayatının son beş yılının büyük çoğunluğunu bu kuruma hizmet etmek için geçiren Ferâhî, haftanın üç günü okulun eğitimcileri ve öğrencilerine tefsir dersleri verdi.¹⁶

Akli ve nakli ilimlerde çok geniş bir bilgi birikimine sahip olan Ferâhî, Urduca'nın yanısıra Arapça, Farsça, İngilizce ve İbranice dillerini iyi seviyede bilmektedir. Onu yaşadığı dönemdeki âlimlerden ayıran en önemli farklardan biri, batı bilimlerini tenkitçi bir bakış açısıyla İngiliz dilinde okuması, bir diğeri ise Kitâb-ı Mukaddes başta olmak üzere İbranice kaynaklara vukûfiyetidir. Ferâhî, İslami ilimlerin farklı alanlarında derin araştırmalar yapmakla birlikte en yetkin olduğu alan tefsir ve Kur'an ilimleridir.

İngilizce'de telif ve konferans verecek yetkinliğe ulaşan Ferâhî, bu vesileyle müsteşriklerin Kur'an ve Arap tarihi üzerine yaptığı çalışmalarını gözden geçirme imkanı bulmuştur. İngiliz dili, şiiri ve edebiyatı üzerine derin okumalar yapan müellif, modern felsefenin yanısıra İngilizce'ye çevirilen Yunan edebiyatı ve felsefe kitaplarına da muttali olmuştur. Ferâhî, bazı Hristiyan din adamlarına reddiye olarak İngilizce *Akîdetu's-Şefaâ ve'l-Kefâra* isimli bir makale kaleme almıştır.¹⁷

Ferâhî'yi İbranice öğrenmeye iten nedenlerin başında, yaşadığı bölgede gittikçe yaygınlaşan misyonerlik faaliyetleri gelir. İbranice ve İngilizce üzerinden Yahudi ve Hristiyan kaynakları ilk elden inceleyip gerekli reddiyeleri hazırlamak da bu nedenler arasında sayılabilir. Ferâhî, bu iki dildeki yetkinliği sayesinde Kitâb-ı Mukaddes metinleri üzerine derinlemesine inceleme yapmıştır. Bu okumalar neticesinde Yahudi ve Hristiyanların kendi kitaplarındaki bazı tahrifatlarını tespit eden müellif, bu alanda da eserler vermiştir. *er-R'ayu's-Sahîh fi men huve'z-zebîh* kitabı ve tamamlayamadığı *et-Tarîf fi't-Tahrîf* eserleri bu kabildendir.

Ferâhî'nin Arap dili ve edebiyatındaki yetkinliği bu alanda özgün eserler kaleme almasına vesile olmuştur. Cemheratu'l-Belâgâ isimli çalışmasında mevcut belâgat ilminin

¹³ Abdurrahmân Nâsır Islâhî, *Hayâtu Hamîd*, Dâirah Hamîdiye, A'zamgarh 1973, s. 17; Zıllı, "Hamîduddîn Ferâhî", DİA, XV, 477-478.

¹⁴ Muhammed Eyyûb Ecmel Islâhî'nin aktardığına göre bu kurum, A'zamgarh kenti ve çevresindeki Müslümanların itikâdî sorunlarını ıslah etmek; o vakit bölgede oldukça yaygın bidatlerin ortadan kaldırılması ve Müslümanlar arasındaki çekişme ve anlaşmazlıkların giderilmesi amacıyla kurulmuştur. Bk. Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, s. 20.

¹⁵ Bu okulun ismi daha sonraları *Medresetu'l-İslâh* olarak kısaltılmıştır. *Medresetu'l-İslah* o vakit Haydarâbâd'da bulunan Ferâhî'nin himayesiyle kurulmuştur. Bilgi için bk. Abdulhamit Birışık, "Medrestü'l-İslâh", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 2003, XXVIII, 343.

¹⁶ Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, s. 38.

¹⁷ Ferâhî, *İm'ân fi Aksâmi'l-Kur'ân*, s. 19; Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, s. 24.

esaslarına köklü eleştiriler getiren Ferâhî'nin, siyasi ve sosyal meselelere işaret ettiği Arapça bir divanı da vardır.

Hamîduddîn el-Ferâhî, tedavi için gittiği Batı Utar Pradeş'teki Matura şehrindeki özel doktoru tarafından cerrahi müdahale geçirmiştir. Ameliyatı sonrasında müşahade altındayken 11 Kasım 1930'da dâru'l-bekâ'ya irtihal eden Ferâhî'nin anısına, dönemin edebiyatçıları tarafından Urduca, Farsça ve Arapça mersiyeler yazılmıştır. Arapça, Urduca, Farsça ve İngilizce dillerinde onlarca eser kaleme alan Ferâhî'nin, farklı disiplinlerde yaptığı çalışmaların yarısından fazlası vefatı nedeniyle eksik kalmıştır. Ferâhî'nin eserleri hakkında Urduca, İngilizce ve Arapça başta olmak üzere birçok dilde akademik tez ve makale kaleme alınmıştır.¹⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hamîduddîn el-Ferâhî'nin tamamlanmış ve eksik kalmış 52 eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden 26 kadarı matbudur. Müellif başta Kur'an ilimleri ve tefsir olmak üzere büyük çoğunluğu Arapça, bazıları ise Urduca, Farsça ve İngilizce olmak üzere, Arap dili ve belâgatı, edebiyat, şiir, kelam, mantık, felsefe, sosyoloji, tarih, Kitâb-ı Mukaddes vb. disiplinlerde eserler kaleme almıştır. Biz burada müellifin matbû eserlerinden bazıları hakkında kısaca bilgi vermekle iktifa edeceğiz. Ferâhî'nin Kur'an araştırmalarına dâir kaleme aldığı matbû eserlerden bazılarını şunlardır:

1) *Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*: Müellifin *Nizâmu'l-Kur'ân* adlı bu tefsiri vefatı nedeniyle tamamlanamamıştır. Ferâhî, muhtelif tarihlerde ayrı ayrı basılan sure tefsirlerinden müteşekkil bu çalışmasında; Fâtiha, Tahrîm, Şems, Asr, Kâfirûn, Leheb, Zâriyât, Kıyâme, Mürselât, Abese, Tîn, Fil, Kevser ve İhlâs" surelerinin tam tefsirini yapabilmıştır. Bunlardan İhlas Suresi Urdu dilinde diğerleri ise Arapça kaleme alınmıştır. Her bir sure nazm metodundan hareketle kapsamlı olarak ele alınmıştır.

2) *Delâilu'n-Nizâm*: Kur'an yorumunda nazm metodunu anlattığı eseridir. Kitapta, Kur'an sureleri ve ayetleri arası tenâsub, surelerde konu bütünlüğü, nazmla tenâsub arasındaki fark vb. mevzular ele alınır. Müellife göre Kur'an'da beşer sözüne benzer bir mana kopukluğuna ve anlam karmaşasına rastlamak mümkün değildir. Her sure baştan sona sistematik bir anlam bütünlüğüne sahiptir ve mushaf tertibinde de tüm sureler inci taneleri gibi birbirleriyle irtibatlı halde düzenlenmiştir. Bunun aksini iddia edenler hataya düşmüş ve Kur'an'a karşı insafli davranmamıştır.

¹⁸ Örnek olarak Bk. Seyyid Saîd Ahsen el-Âbidî, *Hamîduddîn el-Ferâhî, Hayâtuhû ve Menhecuhû fi Tefsîri'l-Kur'an ve Eseruhû Zêlike fi'l-Hind*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), el-Ezher Üniversitesi, 1971; Öte yandan Hayrettin Öztürk'ün, *Hamîduddîn el-Ferâhî'nin Tefsir Metodu ve Fil Suresi Yorumu* başlıklı bir makalesi bulunur. Öztürk'ün Ferâhî'nin Fil Suresi yorumunu ele aldığı makalesiyle Mustansir Mir'in aynı konuda kaleme aldığı İngilizce makalesini karşılaştırdığımızda ikisi arasında büyük benzerlik olduğunu gördük. Öztürk, Ferâhî'nin hayatı ve klasik tefsirlerde Fil Suresi yorumuna değindiği bölümler dışında birçok dipnot dahil makalenin büyük bölümünü Mir'den iktibas etmiştir. Buna karşın Öztürk'ün çalışmasında yer alan kaynaklar arasında Mustansir Mir ve söz konusu makalesinden söz edilmemesi dikkati çekicidir. Krş. Mustansir Mir, *"Elephants, Birds of Prey, and Heaps of Pebbles: Farâhî's Interpretation of Sûrat al-Fil" ve "The Qur'anic Oaths: Farâhî's Interpretation."*; Journal of Qur'anic Studies, Edinburgh University Press, 2005, sayı: 7, 1: 33-47; Hayrettin Öztürk, *"Hamîduddîn el-Ferâhî'nin Tefsir Metodu ve Fil Suresi Yorumu"*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi, Samsun 2009, sayı. 2, s. 123-146.

3) *Müfredâtu'l-Kur'ân*: Ferâhî'nin bazı Kur'an lafızlarını açıkladığı, garîbu'l-Kur'ân alanında değerlendirilebilecek bir çalışmasıdır. Kur'an'da garib lafız olmadığını ifade eden müellifin, bu eseri telif maksadı bir Kur'an sözlüğü yazmak değildir. O bu çalışmada, yanlış ya da eksik anlaşılmış ve bazı dilcilerden ve müfessirlerden farklı anladığı kelimeleri açıklamaya çalışmıştır.

4) *Esâlibu'l-Kur'ân*: Kur'an'da kullanılan üslupların manaları ve kullanılış yerlerinin gösterildiği bir eserdir. Tanımlarda Kur'an'dan ve Arap şiirinden çok sayıda delil zikredilmiştir. "Ziyâde, istifhâm, şart, nefy, tekrâr, bedel, hitâb ve'l-iltifât, hazf, isbât, takdîm ve't-tehîr" çalışmada ele alınan konu başlıklarından bazılarıdır.

5) *et-Tekmîl fî Usûli't-Te'vîl*: Ferâhî'nin, Kur'an tevîlinde hata ve yanlışlığa iten nedenler, te'vîl usulü, tevîl, tahrîf ve tafsîl kelimelerinin açıklamasıyla Kur'an'da kullanılan bazı üsluplara değindiği çalışmasıdır. Kur'an te'vîlinin müstakil bir ilim olması gerektiğini ifade eden Ferâhî, bu ilmin rey ile yorumun önüne geçmeyi gaye edindiğini belirtir.

II- Kur'an Yorumunda Nazm Teorisi

Nazm sözlükte, birşeyin parçalarını belirli düzende bir araya getirip sağlamlaştırmak, şiir vb. sözleri te'lîf edip, toplama anlamına gelir. Nazm, her şey için kullanılır, mesela falanca kişinin işinde nizâm yoktur denilir. Bu, onun izlediği yolun doğru olmadığı manasına gelir. Çoğulu 'nuzum' olan nizâm ise inci vb. şeyleri ipe dizmek anlamını ifade eder.¹⁹

Kur'an'ın lafız, mana ve tertip bakımından insicamlı olduğunu ortaya koyan ilim dalına ise nazmu'l-Kur'ân denir. Nazmu'l-Kur'ân terim olarak, tutarlı delaletler ortaya çıkarmak maksadıyla mana bakımından birbiriyle uyumlu lafızların aklın uygun gördüğü tarzda bir araya getirilmesini ifade eder. Buna göre nazmu'l-Kur'ân ilmi, Kur'an'ın i'câzı ile doğrudan ilgilidir ve bir bakıma onun bir alt başlığını oluşturur. Kur'an'da Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkar edenlerden Kur'an'ın bir suresinin benzerini getirmeleri istenmiş, inkarcıların bundan âciz kalması peygamberliğin en büyük delillerinden sayılmıştır. Kur'an'ın inkarcıları aciz bırakan özelliklerinin neler olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmekle bunun öncelikle Kur'an'ın ilâhî nazmından kaynaklanan eşsiz belâgatı, fesâhatı ve lafız-mana dengesi olduğu kabul edilmiştir. Nazm, daha sonra Arap dilinin de önemli bir konusu haline gelmiştir²⁰

Ferâhî, geçmiş dönemde Nazzâm (ö. 845), Câhız (ö. 869), Cürçânî (ö. 1078-79) ve İbn Kuteybe (ö. 889) gibi âlimlerin daha çok i'câz kapsamında ele aldıkları nazm kavramına yeni bir tanımlama getirir. Ferâhî'ye göre nazm, geçmiş dönemlerde ele alınan tenâsub ve i'câzu'l-Kur'ân'ın alt başlığı olarak incelenen Nazmu'l-Kur'ân tanımlarından farklıdır. Tenâsub, ayet ve sureler arası mana ilişkisini incelerken, nazm; surenin bölümlere ayrılması, bunların belirli bir ana konu (amûd) çerçevesinde mana ilişkisine sahip olması ve böylece surenin tek bir söz olarak okunmasını öngörür. Tek söz olan sureler de birleşerek Kur'an'ı oluştururlar. Böylece Kur'an'ın tümü tek bir söz olarak okunur.

¹⁹ Halil bin Ahmed, el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2005, s. 970; el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 1051; Bin Fâris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisü'l-Luga*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2008, s. 996.

²⁰ Sedat, Şensoy, "Nazmu'l-Kur'ân", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 2006, XXXII, 464.

Surelerin tek bir söz olarak değerlendirilmesi, lafız-mana uyumu açısından Kur'an'da nazmın varlığı, ayetler arasındaki mana uyumunun dikkate alınması ve bunların birleşerek tek bir söz olması gerektiği geçmiş dönem âlimleri tarafından dile getirilmiştir.²¹ Ferâhî, büyük ölçüde teoride kalan bu tespitleri geliştirerek kendine özgü bir Kur'an'ı anlama metodolojisi ortaya koymaya çalışmıştır. Müellifin tüm çabası, Müslüman âlimlerin Kur'an'ın -olabildiğince nesnel- doğru yorumlarının farkına varmasıdır. Ona göre bunun yolu nazmdan geçmektedir. Tefrikanın sona ermesi, Müslümanların Kur'an'daki nizâmın farkına varıp bu yolla ulaşılabilecek doğru yorumlar etrafında kenetlenmesiyle mümkün olacaktır.

Ferâhî'ye göre nazm, belagattan bağımsız müstakil bir ilimdir. Bunun da ötesinde o belâgatın en yüksek zirvesidir. Kur'an ve i'câzi olmasaydı biz nazmdan mahrum kalırdık. Nazm denilince ayet ve surelerin içerdiği manalar arasında tam bir uyum ve ilişki olması kastedilir. Bunu açıklamaktan maksat; öğrenimi, öğretimi ve amel edilmesiyle Kur'an'dan tam anlamıyla faydalanılmasıdır. Faydalanmak ise anlamaya bağlıdır. Bir söz ancak parçalarının nasıl biraraya getirildiği ve aralarında ne tür mana ilişkisi olduğunu bilmekle anlaşılır. Bunun da ötesinde sözü oluşturan parçaların (cüzlerin) içerdiği manalara ancak sözün nasıl biraraya getirildiğine muttali olmakla ulaşılabilir.²²

Müellif, bir sözü anlamak için onu oluşturan parçalar arası mana ilişkisini, açıklamada kullanılan üslupları ve sözün irâd edildiği durumları (bağlam) bilmenin gerekliliğine vurgu yapar. Cümlelerin aralarındaki bağı kurmanın farklı yönleri bulunur. Kim bu çeşitliliği bilmediği için onu anlayamaz ve tespitinde hataya düşerse, kasd-ı mütekellimi bulması mümkün olmaz. Böylece söz sahibinin muradını yanlış anlayarak sözün içerdiği ilim ve hikmetten mahrum kalır. Sonuç olarak bir sözü oluşturan parçalar arasındaki mana ilişkisi kurulamazsa, o söz anlaşılabilir. Bir sözün çok hacimli olan parçalarının herbiri ayrı ayrı ele alınsa o sözün bazı manaları kapalı kalacaktır. Veya sözün sadece bir parçası ele alınsa diğer kısımları kapalı olacaktır. Sözün parçaları arasındaki mana ilişkisi ihmal edildiği nispette sözün içerdiği anlamı tespit etmek de güçleşecektir. Bir sözün açıklaması, ancak sözü oluşturan parçaların bir ana konu (amûd) etrafında birbirleriyle mükemmel bir mana uyumu sağladığının anlaşılmasıyla ortaya çıkar.²³

Geçmişte nazm ilmine ilginin az olmasının nedenlerine de değinen Ferâhî, konunun öneminden bihaber olan bazılarının, nazmı tespitinde karşılaşılabilecek muhtemel sorun ve zorluklarla hata yapma payını hesaba katarak bu alanın lüzumsuzluğuna hükmettiklerinden bahseder. Müellife göre bu kişi, nazmın Kur'an üzerinde tedebbür etmek için bir araç mesabesinde olduğunu idrak edememiştir. Kur'an'ın, ayetleri üzerine tefekkür ve tedebbüre davet etmesi; nazmı hakkında fikir yürütmeden onun tam manasının ortaya çıkmayacağını delilidir. Kim bunun aksini savunur "nazm olsa da olmasa da farketmez, tüm manalar

²¹ Bk. er-Râzî, Fahreddîn, *Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1990, XXVII, s. 133; Şâtibî, İbrâhîm bin Musâ, *el-Muvâfakât*, (thk. Abdullah Drâz), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 720-721; el-Bikâî, Ebu'l-Hasen Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver*, Dâiratu'l-Maârifî'l-Osmâniye, Hindistan 1978, I, 17-18.

²² el-Ferâhî, Abdulhamid, *Resâilu fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Mecmûatu'l-ûlâ), Dâiratu'l-Hamîdiye, A'zamgarh 2013, s. 28.

²³ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, a.y.

Kur'an'daki tam cümleler anlaşıldığında ortaya çıkar" derse onun durumu değerli inci tanelerine sahip olan, fakat onları düzenleyip mücevher haline getirmekte güçlük çeken kişiye benzer. İsterse inci tanelerini biraraya getirip mücevher olarak kullanır, isterse dağınık halde bırakır. Her iki durumda da inci taneleri değerlidir, ancak mücevher haliyle dağınık halinin faydası birbirinden çok farklı olacaktır.²⁴

Ferâhî, Kur'an'da nazmın varlığını reddedenleri, kendileri için dahi kabullenemeyecekleri bir kusuru Allah'ın kitabına izafe etmekle suçlar. Zira onlardan akıl sahibi her birisi, kendisine ait, mana bakımından uyumsuz (nazmı olmayan) bir sözün insanlar arasında dolaşmasına razı olmaz. Sözündeki uyumsuzluğu sonradan farkedirse, gücü nispetinde bu eksikliği düzeltmeye çalışır. Onların kendi sözlerinden ziyade anlamakta güçlük çektikleri başkalarına ait sözleri mana uyumsuzluğuyla itham ettiklerini görürsün. Bu durumda sözü söyleyene maharetsizlik isnat edilir. Bu beşer sözü için bile böyledir. Korunmuş ve âyetleri nüzul sıralamasına bakılmaksızın belirli bir tertiple düzenlenmiş olan Allah'ın kalamını ise Hz. Peygamber'e Hz. Cebrâil iletmiştir. Müellif, daha sonra şöyle sorar: "Beliğ bir sözün güzelliği ve faydası parçalarının mana uyumunda gizliyse ve dil ustalarına meydan okumasına rağmen benzeri tek bir suresini getirmekten acze düşmüşlerse böyle bir sözün nazmdan yoksun olduğu nasıl iddia edilebilir?!" "Allah'a ve kitabına iman eden bir mümin nasıl olur da Kur'an'ın mana uyumu ve nazm bakımından noksan olduğunu zanneder?!"²⁵

Ferâhî, nazmı tespit etmede Kur'an'ın yol göstericiliğine değinir. Bu hususta takip edilecek en mühim yöntem tedebbürdür. Surelerin bölümleri arasındaki mana ilişkisini dikkate almayan kişiye hikmetin kapıları ve nazmının güzellikleri kapanacaktır. O kişinin ayetlerin delalet ettiği muhtemel manalarda tercih yapmasına yardımcı olacak bir dayanağı yoktur. Böylece bu kimse, bir mezhebe, bir kişi veya fâsid inanca ait batıl görüş ve düşünceleri kabul edip karanlıklara dalabilir. Bu da kişiyi, Kur'an düşmanlarına kapı aralamanın yanında bazı insanların yoldan çıkmasına neden olacak yorumlar yapmaya itebilir. Nazma uyan, muhtemel manaların seçiminde bir nûr üzeredir.²⁶

"Kur'an belirli maksat çerçevesinde bir konudan başka konuya geçer. Bu, başladığı yere geri dönen düzenli bir halka misalidir" benzetmesini yapan Ferâhî, "Kur'an, çeşitli yönleri olan cevher gibidir. Kelimeleri güneşe benzer, onun ışınları toplamaya güç yetiren için bir noktada birleşir. Onu dikkatlice incelemeyen, ana konuları ve bölümleri arasındaki bağın mahiyetini idrak edemez. Kur'an'da nazmın varlığını inkar edenler, tıpkı Bakara suresinin 2/17-20'nci ayetlerinde bahsedilen sağır, dilsiz ve körler gibidir"²⁷ demektedir.

Geçmiş dönem müfessirlerinin Kur'an'ın bir kısmının diğer kısımlarını tefsir ettiği hususunda hemfikir olduğunu belirten müellif, bunu; en güvenilir ve en iyi yorumlama (te'vîl) yöntemi olarak niteler. Ona göre Kur'an bölümleri birbirini tefsir ettiği gibi, birbirine benzer pasajlar getirilerek nazmın ortaya çıkması sağlanır. Bir konuda çok sayıda örnek serdederek bunların mana ilişkisi üzerinde düşünmeye teşvik eder. Bu mana ilişkilerini tespit etmenin

²⁴ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 29-30.

²⁵ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 33-34.

²⁶ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 54.

²⁷ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 66-68.

bazen kolay, bazen de kapalı ve zor olabileceğini hatırlatan Ferâhî, “bu durumda daha fazla ayrıntıya ihtiyaç duyulur. Bu yöntem Kur’an’ı yorumlama (te’vîl) usulünün temelidir. Aynı zamanda en çok itimat ettiğimiz yol da budur”²⁸ demektedir.

Ona göre nizâma götüren yollardan biri de surelerin bağlam ve konumunu tespit etmektir. Zira surede işlenen konuların açık ve gizli delaletleri bulunur. Ayet grupları arası mana ilişkisi ilk denemede tespit edilemezse, ilgili bölümleri tekrar tekrar okumak ve incelemek gerekir. Bu yolla sonunda nizâm apaçık ortaya çıkacaktır. Surelerin bağlamalarını en iyi bilen sahabeydi. Bu bağlamda müellif, “Kur’an’ın ilk muhataplarıyla sonra gelenler -dolaylı muhatapları- bir olmaz” tespitinde bulunur.²⁹

Ferâhî’nin nazma verdiği önem onun diğer yorumlama metotlarına başvurmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira nazmın ortaya çıkması, diğer Kur’an’ı yorumlama metotlarına başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda müellifin, tefsirinde özellikle Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri, tarihi verileri bir tarihçi hassasiyetiyle ele alıp değerlendirme, lugavî tahlillere başvurma, Arap şiirinden deliller getirme, ulaştığı sonuçları Kur’an üslubundan örneklerle destekleme ve Kitâb-ı Mukaddes’ten karşılaştırmalı okumalara yer verme gibi çeşitli yöntemlere başvurduğu görülür.

Sonuç olarak Ferâhî, kendi tanımını yaptığı nazm metodu dikkate alınmadan yapılacak bir yorumlama faaliyetinde, Kur’an’ın ayet ve surelerinin en iyimser yaklaşımla eksik anlaşılacağını savunur. Bu konuda iddialı bir dil kullanan müellifin teorisini çizmeye çalıştığı bu yeni te’vîl metodolojisinin pratikte sağlamasını yapabilmemiz için tefsirini tamamladığı surelerden birini incelemek faydalı olacaktır. İşte bu cümleden olarak Fil Suresi tefsiri, nazm metodunun uygulanması ve geçmiş dönem müfessirlerinden farklı sonuçlara ulaşılması bakımından Nizâmu’l-Kur’ân’da önemli bir yere sahiptir. Şimdi Fil Suresi’nde konu edinilen Fil Vakası’nı, tarih ve tefsir kitaplarında verilen bilgileri de aktararak inceleyelim.

III- Tarih ve Tefsir Kaynaklarında Fil Vakası

Kaynaklarda dönemin Habeş Krallığı’na bağlı Yemen Valisi Ebrehe el-Eşrem’in Mekke’ye yönelik askeri kuşatmasının gerekçesi ve Fil Vakası’nın gerçekleşmesi hakkında farklı bilgilere yer verilir. Ebrehe’nin Kâbe özelinde Mekke’yi hedef alan ve sonuçsuz kalan bu girişiminin nedenleri hakkında aktarılan bilgileri şu şekilde özetleyebiliriz:

Ebrehe mutaassıp bir Hristiyandı. Bu dini yaymak için yoğun bir faaliyete başladı. Bu maksatla San’a’da Kalîs olarak isimlendirilen muhteşem bir kilise yaptırdı. Böylece bütün Arapları kutsal saydıkları Kâbe yerine bu kiliseyi tavaf etmeye zorlamak istiyordu.³⁰ Ebrehe, Habeş Kralı’na da şöyle yazmıştı: “Sana öyle bir kilise yaptırdım ki benzerini kimse yapmış değildir. Arapları, haccettikleri evden çevirinceye kadar rahat bırakmayacağım.” Birisi bunu işitti, kavminden iki kişiyi kiliseyi kirletmeleri için gönderdi. Gittiler, kirlettiler. Ebrehe bunu

²⁸ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 83.

²⁹ Ferâhî, *Resâilu fi Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 99-100.

³⁰ Ahmet Lütfi Kazancı, “Ebrehe”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 1994, X, 79.

işittiği zaman fena halde kızdı. “Kim buna cüret etti?” dedi. Kâbe’ye saygılı olanlardan bazıları, dendi. Toparlandı, filler ve Habeşlilerle yola çıktı. Sonra bilinen olaylar oldu.”³¹

Cevâd Ali, Habeşlilerin Arapların kiliseyi kirletmesi gibi bir bahaneyle Mekke’yi işgal etme kararı almasını makul bulmaz. Ona göre Bâbu’l-Mendeb (Mendeb boğazı)’e hakim olup Hindistan deniz ticaretini ele geçirdikten sonra iktisadî hedeflerini genişletmek üzere gözünü kuzeye çeviren Ebrehe, Mekke’yi zaptederek Arapların gittikçe gelişen ticari faaliyetlerine son verip San’a’yı Arabistan’ın dini, ticari ve siyasi merkezi haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu şekilde onun kuzey-güney bağlantısını kesen Mekke’yi saf dışı bırakmak suretiyle Suriye’ye uzanması ve Sâsâniler’le savaşan Bizans’a yardım etmesi de mümkün olacaktı.³²

Ebrehe’nin Kâbe’yi yıkma teşebbüsüne sebep olarak, Kureyşli bazı gençlerin sıcak bir gecede yaktıkları ateşin; rüzgarın etkisiyle söz konusu kilisede yangına neden olması³³ ve Ebrehe’nin Hristiyanlığı yaymak şartıyla taç giydirip Mudar’a emir tayin ettiği Muhammed b. Huzâ’î’nin Kinâne kabilesince öldürülmesi³⁴ de gösterilir.

Fil ordusunun sayısı, özellikleri, onlara gösterilen mukavemet ve onlarla uzlaşma çabaları, ordunun helakı ve sonrasındaki gelişmelere ilişkin de kaynaklarda muhtelif bilgiler aktarılmıştır. Bunları da şöyle özetleyebiliriz:

Yemen eşrafından Zûnefer, Ebrehe’nin Kâbe’yi yıkma kararına karşı çıkararak onunla savaştıysa da yenilerek esir düştü. Yoluna devam eden Ebrehe, Ha’sam kabilesini de yenerek reisleri Büfeyl b. Habîb el-Has’amî’yi esir aldı. Taif’e geldiğinde şehir halkı adına konuşan Mes’ûd b. Muatteb’in, Lât Mabedi’ne dokunulmamasına karşılık itaatte bulunacakları ve kendisine kılavuz tayin edecekleri yönündeki teklifini kabul etti. Ancak ordu Mekke yakınındaki Mugammes’te konakladığı sırada Ebu Rigâl adlı kılavuz öldü.³⁵

Ebrehe, Habeşî Esved b. Maksûd’u bir müfreze ile gönderip Mekke çevresinde otlayan develeri ordugâha getirtti. Bunlar arasında Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib’in de 200 devesi vardı.³⁶ Ebrehe, daha sonra Hunâta el-Himyeri’yi Kureyş’in reisi Abdulmuttalib’e yollayarak onlarla savaşmaya gelmediğini ve yalnızca Kâbe’yi yıkmak istediğini, eğer engel olmaya kalkışmazlarsa kendilerine dokunmayacağını bildirdi. Abdulmuttalib ise ordugâha gelip sadece develerini istedi. Onun Kâbe’nin yıkılmaması için ricada bulunmak yerine yalnız develerini istemesini garipseyen Ebrehe’ye, kendisinin develerin sahibi olduğunu ve Kâbe’yi merak etmediğini, çünkü onu da kendi sahibinin koruyacağını söylemekle yetindiği nakledilir.

³¹ İbnu’l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, (çev. Beyza Bilgin), Ankara Okulu Yay, 2016, s. 89-90; et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl Âyi’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Abdurrâzık el-Bekrî vd.), Dâru’s-Selâm, Kahire 2009, X, 8774.

³² Cevâd Ali, *Mufassal fi Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*, y.y., Bağdat 1993, III, 517-519.

³³ el-Mâturîdî, Muhammed b. Mahmud, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 2005, X, 617; ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Akâvil fi Vucûhî’t-Te’vîl*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2005, s. 1221; İbn Kesîr, Ebi’l-Fidâ İsmail, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba Yay, Gîza 2000, XIV, 456.

³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, a.y.

³⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 8774-8775; Mustafa Fayda, “Fil Vakası”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 1996, XIII, 70.

³⁶ İbn Hişâm, Abdulmelik, *es-Siyratu’n-Nebeviyye*, Dâr İbn Kesîr, Dimaşk-Beyrut 2005, 3. Baskı, s. 61-62.

Develerini alarak Mekke'ye dönen Abdulmuttalib, Kâbe'ye gidip evini koruması için Allah'a dua ettikten sonra halka, şehrin dışına çıkmaları, dağlara ve vadilere çekilmelerini emretti.³⁷

Ebrehe, ordusuna hücum emri verdiğinde askerlerin önünde bulunan filin Mekke'ye doğru hareket ettirilmek istendiğinde yerinden kimıldatılmadığı, askerlerin de üzerlerine taşlaşmış çamur yağdıran ebâbil kuşları tarafından kurt yemiş yaprağa çevrildikleri aktarılmıştır. Böylece planları boşa çıkan ve ordusu perişan olan Ebrehe, kendisi gibi helaktan kurtulan askerleriyle Yemen'e dönmek zorunda kalmış, kısa bir süre sonra da orada ölmüştür.³⁸ Abdulah b. Abbas, Hz. Peygamber'in amcası Ebu Tâlib'in kızı Ummu Hânî'nin evinde, kuşların attığı bu taşlardan zıfar boncuğu gibi kırmızı çizgili olan bir tanesini gördüğünü, Hz. Aişe de ordunun önünde giden filin sürücüsü ile bakıcısına kör-kötürüm bir halde dilenirken rastladığını söylemiştir.³⁹

Ebrehe'nin fillerle desteklenen yaklaşık 60 bin kişilik ordusunun Mekke'yi kuşattığı tarihe ilişkin farklı bilgiler aktarılır. Hz. Peygamber'in, Fil Vakası'ndan sonra gelen on üç ile kırk yıl arasındaki bir tarihte doğduğu rivayet olunur. Kaynaklarda genellikle orduda Mahmud adlı tek bir fil olduğu nakledilmesine karşın bazı rivayetlerde sekiz, on iki, on üç, hatta bin kadar filden bahsedilir.⁴⁰ Kureyş kabilesi, Mekke ve Kâbe için büyük önem taşıyan Fil Vakası'nı tarih başlangıcı kabul etmiş ve olayın meydana geldiği yıl, "Fil Yılı" adıyla meşhur olmuştur. Diğer Arap kabileleri de bu olay sebebiyle Kureyş'e saygı duymuşlar ve onları "ehlullah" olarak nitelemiştir. Birçok şair ise vakayla ilgili çeşitli şiirler söylemiştir.⁴¹

İkrime'ye nispet edilen bir rivayette, fil ordusunun, kuşların attığı taşların isabet etmesi neticesinde bölgenin tarihinde ilk kez görülen çiçek hastalığı nedeniyle helak olduğu aktarılmıştır. Bölgede bu tarihten sonra da çiçek hastalığı görülmemiştir. Fil ordusunun Mekke'ye ulaşmadan çiçek hastalığı salgını nedeniyle ilerleyemeden geri dönmek zorunda kaldığı da aktarılanlar arasındadır.⁴² Ordusundaki askerlerin çoğunun Mekke yakınlarındaki bir vadide kuşların attığı taşlarla helak olduğu ifade edilen Ebrehe, helak olmaktan kurtulan askerleriyle Yemen'e dönmüştür. Ebrehe'nin yakalandığı hastalık nedeniyle kuş kadar küçüldüğü, göğsünün yarılıp su ve irin topladığı, yarasından kan sızdığı, etlerinin döküldüğü aktarılır.⁴³ Aktarılan rivayetlerde birçok çelişkili ve abartılı bilgi mevcuttur. Bu bağlamda kuşların, filin hortumu gibi hortumlarının bulunduğu, ayak uzuvlarının köpek eli gibi olduğu,

³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 8775-8776; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 457; Fayda, "Fil Vakası", DİA, a.y.

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 8777; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 458.

³⁹ İbn İshâk, Muhammed, *Siyratu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 115; Zemahşerî, *Keşşâf*, a.y; Râzi, *Tefsiru'l-Kebîr*, XXXII, 92; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 462; İbn Âşûr, *Tâhir, et-Tahrîr ve'Tenvîr*, Dâr Suhnûn, Tunus ty., XXX, 51.

⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, s. 1221; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 456; Cevad Ali, *Mufassal fi târihi'l-Arab*, III, 507-508; Fayda, "Fil Vakası", DİA, XIII, 71.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Siyratu'n-Nebeviyye*, s. 69; Fayda, "Fil Vakası", DİA, a.y.

⁴² İbn İshâk, *Siyratu'n-Nebeviyye*, a.y; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 8772; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 459.

⁴³ İbn İshâk, *Siyratu'n-Nebeviyye*, s. 114; İbn Hişâm, *es-Siyratu'n-Nebeviyye*, s. 65-66; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 8777; Zemahşerî, *Keşşâf*, a.y; Mehmet Azimli, *Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülahazalar*, Hikmet Yurdu der, 2008, s. 2, s. 46.

atılan taşların en küçüğünün insan kafası kadar, en büyüğünün deve kafası kadar olduğu, kuşların her attıklarını isabet ettirip mutlak surette öldürdükleri belirtilir.⁴⁴

Modern dönemde Ebrehe ordusunun helak edilmesine ilişkin farklı görüşler öne sürülmüştür. Tefsir kaynaklarındaki bazı rivayetlerden hareketle helakın, bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sinek, böcek türü⁴⁵ veya bizzat mikrobun kendisiyle⁴⁶ gerçekleştiği savunulmuştur. Bu helakın bölgede vuku bulan bir volkanik patlama nedeniyle gerçekleştiği yorumu da yapılmıştır.⁴⁷

Ferâhî'nin konu hakkındaki yorumuna geçmeden önce Fil Suresi'nin indiriliş maksadına ilişkin geçmiş dönem müfessirlerinin görüşlerini özetlemek faydalı olacaktır. Müfessirlerin surenin nüzul amacına dâir görüşleri şöyle özetlenebilir:

"Sure, Mekkeli müşriklere Allah'ın nimeti ve kudretini hatırlatarak tapındıkları putların kendilerine bir fayda sağlamayacağını anlatır. Böylece onlar tevhid inancını kabule davet edilerek, Hz. Peygamber'e iman etmemekte diretmeleri durumunda sonlarının fil ordusundan farklı olmayacağı mesajı verilir. Hz. Peygamber'in Fil Vakası'nın gerçekleştiği yılda doğması, onun risaletine işaret eden bir tür mucizedir. Sure, düşmanlarının kurdukları tuzak ve yaptıkları kötülükleri karşısında metanetli olması için Hz. Peygamber'e yönelik teselli ve kalbini pekiştirmek kabilinden bir maksat içerir. Allah, Mekke'yi işgal edip halkını katlederek temelleri Hz. İbrahim tarafından atılan Kâbe'nin saygınlığına gölge düşürmek isteyenleri alaşağı edip tuzaklarını başlarına geçirmiştir. Bu sure, Allah'ın Kâbe'ye verdiği öneme işaret eder, aynı zamanda Kur'an vahyinin insanlıkla buluşması ve yeni bir inanç sisteminin iletilmesi için hazırlık mahiyetinde bir tecellidir."⁴⁸

IV- Ferâhî'nin Fil Suresi Tefsiri

Hamîduddîn el-Ferâhî, Fil Suresi'ni 15 ayrı başlık altında 63 sayfada ele alır. İlk bölüme, ayetlerde zikri geçen Kur'an kelimeleri hakkında bilgi vermekle başlar. Zira ona göre Kur'an lafızlarının manasını doğru tespit etmek, surelerin içerdiği manalar ve nazmına ulaştıran en önemli yollardan biridir.⁴⁹

⁴⁴ İbn İshâk, *Siyratu'n-Nebeviyye*, s. 115.

⁴⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay, İstanbul 2000, s. 1308.

⁴⁶ Bk. Abduh, Muhammed, *Fâtîha Sûresi Tefsiri ve Amme Cüzü Tefsiri*, (çev. Ömer Aydın), İşaret Yay., İstanbul 2012, s. 437-438. Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, Abduh'un Fil Suresi yorumuna şiddetle karşı çıkar. Yazır'ın Abduh'a yönelik eleştirileri ilmi tenkit sınırlarını aşan, Abduh'un şahsiyeti ve ilmi kişiliğini hedef alan itham ve eleştirilerle doludur. Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Huzur yay., İstanbul 2003, IX, 469-482. Abduh'un Fil Suresi yorumunun değerlendirmesi için ayrıca bk. Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2013, VI, 3976-3977.

⁴⁷ Bk. Mikail Bayram, *Fil Olayının Mahiyeti ve Fil Suresi*, Konya, t.y.; Hikmet Zeyveli'nin Bayram'ın Kur'an sempozyumunda sunumunu yaptığı Fil Suresi yorumuna ilişkin değerlendirmesi için ayrıca bk. Bayram, *Fil Olayının Mahiyeti ve Fil Suresi*, s. 58-61.

⁴⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 617-618; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 455; Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3980; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve'Tenvîr*, XXX, 543-544.

⁴⁹ Fil Suresi'nde garib nevinden bir lafız olmadığını belirten müellif, Müfredâtu'l-Kur'an kitabının girişinde ifade ettiği üzere Kur'an'ın hiçbir bölümünde garib nev'inden bir kelime bulunmadığı kanaatindedir. Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, s. 108.

Ashâbu'l-fîl, fîl, keyd, tadrîl, fî tadrîl, ersele aleyhim, tayr, ebâbîl, hicâra ve son olarak siccîl kelimesi ve terkiplerinin manalarına değinen Ferâhî, konuya ilişkin Kur'an'daki benzer kullanımlar, Arap dili ve edebiyatı, Arap şiiri, sözlükler, Kitab-ı Mukaddes ve geçmiş dönem müfessirlerinden bilgiler aktarır. Sureye adını veren fîl lafzının tekil ve çoğul manada yorumlanmaya müsait olduğunu ifade eden Ferâhî, kelimeyi çoğul anlamda te'vîl etmenin daha isabetli olacağını belirtir. "Keyd" kelimesini düşmana zarar vermek için yapılan gizli plan, strateji olarak yorumlayan müellif, "tayr" kelimesinin genelde çoğul bir lafız olarak (kuşlar) yorumlandığını ancak bunun bir tür grup ve sınıfa delalet ettiğini söyler. Yine ona göre "ersele aleyhim"deki "ala" harfi cerri zarar verme manasında kullanılır ve "hicâra" kelimesi (taşlar) bir grup ve sınıf anlamında anlaşılması gerekirken çoğul bir lafız olarak yorumlanmıştır.⁵⁰

Ferâhî'nin Fil Suresi yorumu, surede hitabın kime yöneltildiğinin tespiti, sureye ana konu belirleme, Kâbe ve Süleyman Mabedi'yle (Bet Ha Mikdaş), İsmailoğulları-İsrailoğulları arasındaki benzer ve farklı özellikler, dördüncü ayetteki "termî" fiiline fâil tayin etme, Fil Vakası'nda düşman ordusunun üzerine gönderilen kuş sürülerinin mahiyeti ve işlevi, Mekke halkı ve Arapların düşman ordusu karşısında aldığı tavır ve hac ibadetindeki şeytan taşlama (ramyu'l-hicâr) olarak bilinen uygulamayla fil ordusunun helakı arasındaki ilişki konuları çerçevesinde şekillenir. Bu kısa bilgilerden sonra şimdi farklı başlıklar altında Ferâhî'nin bu konulara dâir görüşlerini açıklamaya geçebiliriz.

1- Surede Hitabın Kime Yöneltilmişinin Tespiti

Ferâhî'ye göre Fil Suresi'nin ana konusunu belirlemek için, onun iç bütünlüğü ve diğer surelerle mana ilişkisi ortaya koyulmadan önce hitabın kime yöneltildiği tayin edilmelidir. Zira bu, surenin bağlam tespiti ve doğru yorumunun yapılmasına hazırlık olması açısından son derece mühimdir.⁵¹

Müellife göre suredeki hitap, Fil Vakası'na bizzat şahitlik etmiş veya hadise hakkında görenlerden tevatür düzeyinde bilgi alma imkanı bulmuş kimselerdir. İlk ayetteki "elem tera" ifadesinde tekil sigayla çoğul mana kastedildiğini, bununla o dönemde yaşayan Mekke halkından her bir ferde hitap edilmiş olduğunu ifade eden Ferâhî, Kur'an'da iltifât sanatının kullanımına ilişkin Kur'an, Arap dili ve Tevrat'tan deliller serdedir. Müfessirlerin, Kur'an'daki hitapları genellikle Hz. Peygamber'e yöneltildiği kabulüyle yorumlamaya meyyal olduğunu belirten Ferâhî, "Kur'an'ın doğru yorumuna (husnu't-te'vîl) ulaşmayı dileyen kimse, bu hitapları Hz. Peygamber'den ziyade insanların çoğunluğuna (örn. Mekke halkı, tüm insanlar) yönelik anlayıp, te'vîl etmek durumunda kalacaktır" tespitinde bulunur.⁵²

⁵⁰ el-Ferâhî, Abdulhamîd, *Tefsîru Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*, ed-Dâiratu'l-Hamûdiyye, Azamgarh 2008, s. 417-422.

⁵¹ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 422.

⁵² Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 422-424. Örnek olarak, Lokmân 31/31. ayet müfred sigayla başlamış çoğul sigayla sonlanmış. Bunun aksi de vâkidir. Bakara 2/104. ayette hitap çoğul sigayla başlamış sonlarında tekil sigayla kullanılmıştır. Bunun dışında tekil sigayla başlayan çoğul sigayla devam eden sonunda yine çoğul sigayla nihayete eren ayetlerde mevcuttur. Müellifin örnek verdiği diğer ayetler için ayrıca bk. İbrâhîm 14/19, Bakara 2/106-107, Şuarâ 26/221-225, A'râf 7/198, İsrâ 17/21-40.

Ferâhî, sonrasında şöyle sorar: “Yukarıda sözünü ettiğin üslubu anladık. Genel kanaat bu ilk ayette hitabın Hz. Peygamber’e yönelik olduğu yönündedir. Sözde hitabın ona yönelik yorumlanmasına mâni bir durum da yoktur. Şu halde hitabın, çoğul manada bir topluluğa yöneltildiği şeklinde yorumlanıp, anlaşılması nasıl izah edilebilir?”⁵³

Müellif, bu soruyu dört vecihle açıklar. Bunlardan birisine değinmek gerekirse müellife göre, “surenin Hz. Peygamber’e yönelik bir hitap olduğunu kabul etmemiz durumunda, Allah’ın bu sözü peygamberini teselli maksadıyla indirdiği sonucuna ulaşmamız gerekir. Böyle anlarsak ona şöyle denmiş olur: ‘Bu eve düşmanlık edenlerin orduları nasıl hezimete uğradıysa, Allah’a düşmanlık eden müşrikler de aynı akibete maruz kalacak.’ Hitabın Hz. Peygamber’e yöneltildiğini doğru kabul edersek bu manaya ulaşmak mümkündür. Ancak Hz. Peygamber vahyi bu manada insanlara okusaydı, surenin içeriği müşrikler lehine bir hüccet olmaz mıydı? Bunun üzerine onlar şöyle diyeceklerdi: ‘Gördüğün gibi bizler Allah’ın yardımına mazhar olmaya daha layığız. Zira bizler onun evinin yöneticileriyiz. Allah’ın bizi nasıl zafere ulaştırıp, düşmanlarımızı helak ettiğini görmüyor musun?’ Buradan surenin müşriklere yönelik tehdit manası içerdiği yorumunun doğru ve sağlıklı olmayacağı açıktır. Makbul olan Kureyş Suresi’nde de açıklandığı üzere, kendilerine verilen nimetler hatırlatılarak onların tevhid inancını kabule teşvik edilmeleridir. Bu ise ayetteki hitabın Mekke halkına yöneltmesini gerekli kılar.”⁵⁴

2- Surenin Ana Konusu, Kendinden Önceki ve Sonraki Sureyle İlişkisi

Ferâhî’nin nazm metodunda, surelerin kendilerinden önce ve sonra gelen surelerle mana ilişkisi büyük öneme sahiptir. Fîl Suresi’nden bir önceki Hümeze Suresi’nde, “insanları arkalarından çekiştiren, sırf ayıp/kusur arayan, biriktirdiği serveti ile övünen kimsenin vay haline! denilerek; bu inkarcıların alev alev yanan ateşe atılacağı haber verilir” diyen müellif, Fîl Vakası’ndan bahseden bu surede de bir önceki surede bahsedilen inkarcı tutuma benzer şekilde, ellerinde bulundurdukları güce güvenip Allah’a karşı gelmeye yeltenenlerin konu edildiğini söyler. Mekke’yi işgal ederek Kâbe’yi ortadan kaldırmayı planlayan fil ordusunun kutsal kabul ettiği kitap vesilesiyle Kâbe’nin saygınlığı ve dokunulmazlığı hakkında bilgi sahibi olduklarını ifade eden Ferâhî, Hristiyanlık dinine mensup olanların -daha önce Yahudilerin kendilerine yaptıkları gibi- Yerusâlim’deki (Kudüs) mabede de benzer şekilde saldırdıklarını söyler.⁵⁵

Müellife göre Fil Suresi’yle, Hümeze Suresi’nde sözü geçen Kureyş’e mensup inkarcılardan, müstekbir servet sahibi kişiye; gözleriyle şahitlik ettiği Fil Vakası hatırlatılır. Ona göre Hümeze Suresi’nin zahirinden anlaşıldığı üzere bu kişi Ebu Leheb’tir. Zira Ebu Leheb, İbrahimî dine çeşitli bidatler ekleyerek Kâbe’nin saygınlığına gölge düşürmüş, çok sayıda insanı da peşinden sürüklemiştir. Fil Suresi’yle Ebu Leheb’e sanki şöyle denmiştir:

⁵³ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 423.

⁵⁴ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 425.

⁵⁵ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 426.

“Allah’ın senin gibileri ezip geçtiğini, onları yenilmiş ekine çevirdiğini görmedin mi? Allah’ın Kureyş’in şerefi, rızık ve güvenlik kaynağı yüce Kâbe’yi düşman ordularından nasıl savuşturduğuna, onların başlarına gelenlere ve karşılaştıkları akibete şahitlik etmedin mi? Senin de bildiğin üzere onları kendi gücünle galebe çalmadın, aksine bu Kâbe’nin rabbi Allah’ın yardımıyla gerçekleşti. Allah düşmanların kalplerine korku saldı, onlara çakıl taşları isabet ettirerek senden uzaklaştırdı. Gözlerinin önünde veya çevrende helaklarına tanıklık etmedin mi? Allah, helaklarının ardından fillerin cesetlerini yemeleri için⁵⁶ onların üzerine kuş sürüsü gönderdi. Fillerin durumu senin için ibretlik bir iş olmasının yanısıra onlardan kurtulmanın senin için büyük bir nimetti. Allah bu şekilde belden Mekke ve çevresini fil ordusundan arda kalan çürümüş kemiklerin pisliğinden temizledi. Şu halde bu nimete ve Allah’ın intikam almasına şahitken nasıl olur da rabbine inkar ve nankörlükte diretir, onun şîârlarını hafife alırsın?”⁵⁷

Hamîduddîn el-Ferâhî, –yukarıda da belirtildiği gibi- bir surenin nazımının ortaya koyulması için öncelikle ana konunun belirlenmesini şart koşar. Müellife göre Fil Suresi’nin ana konusu şudur: “Surede özelde Mekke halkı genelde tüm Araplar, Kâbe’nin bereketiyle kendi canları ve yaşadıkları bölgenin korunması sonucu kazandıkları izzet ve saygınlık hatırlatılarak Allah’a şükretmenin (şükranlarını sadece Allah’a sunma) gerekliliğine inanmaya davet edilir.” Allah’ın, bu nimeti hatırlatmak için Kur’an’da tam bir sure (Kureyş) tahsis ettiğini belirten Ferâhî, şükranlarını sunmayı gerektiren nimet, ehemmiyetini idrak etmeleri için bir sonraki surede zikredilmiştir diyerek Kureyş Suresi’nin üçüncü ayetini zikreder: ‘O halde Kureyşliler de bu Kâbe’nin rabbi Allah’a kulluk/ibadet etmelidirler’ Kureyş 106/3 “Bu şekilde onların İsrailoğulları dahil diğer toplumlara nazaran ne tür imkan/imtiyazlara sahip olduklarını idrak etmeleri istenir” değerlendirmesinde bulunan müellif, örnek olarak İsrailoğulları Mısır’da esarete mahkum edilip, köleleştirilmiş; aynı zamanda onların yaşadıkları topraklar (Yeruşalim) ve kutsal gördükleri evleri (Süleyman Mabedi) ellerinden alınmıştır” hatırlatmasında bulunur.⁵⁸

3- Allah’ın, Kâbe ve Halkına, Diğer Mabedler ve Halklarına Nazaran Verdiği Üstünlükler

Ferâhî’nin Fil Suresi tefsirinde önemle üzerinde durulan konulardan biri de Allah’ın, Kâbe ve Kâbe halkına diğer mabedler ve mabedlerin sakinlerine nazaran verdiği ayrılmalar (fadlullah) konusudur. Burada mabedle kastedilen özellikle Yeruşalim’deki (Kudüs) Süleyman Mabedi’dir.⁵⁹ Müellif, tarihi rivayetler ve Tevrat’tan deliller serdederek Kâbe ve Süleyman Mabedi arasında kapsamlı bir mukayese yapar.⁶⁰ Ferâhî, Kur’an’da geçmiş kavimlerin

⁵⁶ Ferâhî’nin, fil ordusunu helak için gönderilen kuş sürüsünün mahiyeti ve işlevine dâir görüşlerine ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

⁵⁷ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 426.

⁵⁸ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 426-427.

⁵⁹ Süleyman Mabedi, Bet Ha Mikdaş ve Beytu’l-Makdis gibi isimlerle de anılan mabed için müellif, “Yeruşalim mabedi” ismini kullanır. Biz bu bölümde Türkçe’de daha yaygın olduğunu düşünerek “Süleyman Mabedi” ismini kullanmayı tercih ettik.

⁶⁰ Ferâhî’nin *Nizâmu’l-Kur’ân*’da delil gösterdiği Kitab-ı Mukaddes bölümleri için, “*incil.info*” (erişim: 29 Aralık 2017) adlı internet portalı ve Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından yayımlanan “*Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*” isimli çeviri esas alınmıştır.

hayatlarını konu edinen kıssalar dikkatlice incelendiğinde Mekke ve Kudüs halkları arasındaki farkların bazı yönleriyle tebarüz ettiğini vurgular.⁶¹ Müellif tefsirinde iki mabed arasındaki farkı sekiz başlıkta açıklar. Bunlardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- a) **Kâbe'nin Din İçin Temel Esas Oluşu:** Kâbe, tevdihin ve muhtaçları doyurmanın merkezi olarak yeryüzünde insanlar için inşa edilen ilk ev olması hasebiyle dinin temelini teşkil eder. Allah'ın ilk evi olması hasebiyle Kâbe korunmaya daha müstehaktır. Süleyman (Yeruşalim) Mabedi ise Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiştir. Onların bundan önce ibadethaneleri bulunmuyordu: *"Rab demişti ki, 'Halkım İsrail'i Mısır'dan çıkardığım gündün bu yana, içinde bulunacağım bir tapınak yaptırmak için İsrail oymaklarına ait kentlerden hiçbirini seçmedim. Ancak halkım İsrail'i yönetmesi için Davut'u seçtim."* (1. Krallar 8:16)⁶²
- b) **Kutsal Evi İnşa Edenin Saygınlığı:** Kâbe, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in eliyle inşa edilmiştir. Süleyman Mabedi ise Tevrat'ta zikri geçtiği ve Kur'an'da işaret edildiği gibi köleleştirilmiş ve boyunduruk altına alınmış işçilerin eseridir. Kur'an'da haber verildiği üzere Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa etmiş, sonrasında oğlu İsmail'le bu amellerinin kabulü için Allah'a dua ve niyazda bulunmuştur (Bakara 2/127).⁶³

Ferâhî'ye göre Allah, Kâbe'nin saygınlığına hürmeten İbrahim'in soyundan inkarcılığı tercih edenlere azap etmeye rıza göstermemiştir. Ancak Allah'ın Süleyman Mabedi hakkındaki vaadi farklıdır. Müellif, konuya ilişkin Tevrat'tan şu pasajı aktarır: *"siz ya da çocuklarınız yollarımdan sapar, buyruklarıma ve kurallarıma uymaz, gidip başka ilahlara kulluk eder, taparsanız, size verdiğim bu ülkeden sizi söküp atacağım, adıma kutsal kıldığım bu tapınağı terk edeceğim; İsrail bütün uluslar arasında aşağılanıp alay konusu olacak. Bu gösterişli tapınağın önünden geçenler, hayret ve dehşet içinde, 'Rab bu ülkeyi ve tapınağı neden bu duruma getirdi?' diye soracaklar. Ve, diyecekler ki, 'İsrail halkı, atalarını Mısır'dan çıkaran Tanrıları Rab'bi terk etti; başka ilahların ardından gitti, onlara tapıp kulluk etti. Rab bu yüzden bütün bu kötülükleri başlarına getirdi."* (1. Krallar 9:6-9)

Kâbe-Süleyman Mabedi karşılaştırmasında Allah'ın Kâbe ve Kâbe ehli lehinde farklı, tabiri caizse ayrıcalıklı bir tasarrufta bulunduğunu belirten Ferâhî, bu durumun bizim açımızdan büyük bir ibreti barındırdığını söyler. Buna göre Allah, Habil-Kabil örneğinde olduğu üzere itaatkar bir kalp ve takvayla kendisine sunulması durumunda sıradan, basit bir ameli dahi kabul buyuracağını göstermiştir. Ferâhî, Süleyman Mabedi'nin de tıpkı Kâbe gibi takva ve itaat temelleri üzerine inşa edildiğini kabul eder. Ancak ona göre iki mabed arasında bariz farklar bulunur. Örnek olarak Süleyman Mabedi, değerli taşlar ve dökülmüş altınlarla

⁶¹ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 427.

⁶² Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 427-428.

⁶³ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 428.

inşa edilmiş bir krallık yapıtıydı. İnşasında, aralarında Müslüman ve kafirlerin de bulunduğu zorla çalıştırılan işçiler görev almıştır.⁶⁴

Ferâhî sonraki bölümlerde Süleyman Mabedi'ne nispetle Kâbe'yi inşa emrini verenin bizzat Allah olması bakımından üstünlüğüne ve Kâbe'nin İslam'ın kemale ermesindeki işlevsellik farkına değinir. Bu bölümde Mekke ve Kudüs halkları arasında da kıyaslama yapan Ferâhî, buradan hareketle Hz. İbrahim'in iki hanımı Hz. Hacer soyundan gelen İsmailoğulları ve Hz. Sara soyundan gelen İsrailoğulları arasında geniş bir mukayeseye yer verir. Konuya dâir Tevrat'tan deliller serdeden müellif sonuç olarak İsmailoğullarının her daim amcazâdeleri İsrailoğullarına nispetle daha muttaki, merhametli ve yardımsever bir tarihi misyon yürüttüklerini savunur.⁶⁵ Ferâhî, İsmailoğullarının faziletlerine ilişkin aktardığı görüşlerin yanlış anlaşılma ihtimaline binaen bazı hatırlatmalarda bulunmayı da ihmal etmez.⁶⁶

4- Kur'an'da Zikredildiği Kadarıyla Fil Hâdisesi

Ferâhî'nin Nizâmu'l-Kur'ân'da Kur'anî olanla olmayan bilgilerin ayırtedilmesi hususu üzerinde titizlikle durduğu görülür. Fil Suresi'nin biri özet diğeri ayrıntılı iki yönü olduğunu söyleyen Ferâhî, özet bilginin Kur'an'daki anlatıma; ayrıntılı bilginin ise sahihiyle zayıfıyla birbirinden farklı rivayetlere dayandığını ifade eder. Geçmiş dönem müfessirlerini, kıssaların ayrıntılarına değinirken sıhhat derecesine yeterince dikkat etmeden rivayette buldukları gerekçesiyle tenkit eden müellif, bu yaklaşımın Kur'an kıssalarının doğru yorumuna ulaşmaktan alıkoyan menfi sonuçlar doğurduğu uyarısında bulunur. Ona göre öncelikle kıssa hakkında Kur'an nassında zikredilenle rivayetlere dayanan yorumlar ayırt edilmeli, sonrasında rivayetlerin sahihini zayıfından ayırmaya geçilmelidir.⁶⁷

Ferâhî öncelikle Kur'an'da geçtiği kadarıyla Fil Suresi'nin açıklamasını yapar. Buna göre: "Kur'an Fil Vakası'nın anlatımında, 'Kâbe'yi yıkmak için mi geldiler?', 'Gelenler kimdi?', 'Nereden gelmişlerdi?' gibi ayrıntılara yer vermez. Bunun nedeni vakanın tüm muhataplar tarafından bilinecek derecede şöhret bulmuş olmasıdır. Öyle ki Araplar bu olayı tarihlerinin başlangıcı olarak belirlemiş, şiirlerinde vakadan çokça söz etmiştir. Kur'an'da bu tür ayrıntılar hakkında sükût edilmesi, olayın biliniyor olmasının en açık delilidir. İlk ayette "Elem tera keyfe feale rabbuke" denmesi, Fil Vakası'nın anlatımına çok uygundur. Zira bu üslup tüm muhataplar için malum bir olguyu anlatmak için kullanılır. Sanki bu söze muhatap her bir insan olayı -bizzat gözleriyle olmasa da- görmüş gibidir."⁶⁸

⁶⁴ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 429. Tevrat'ta konuya ilişkin şu ifadeler yer verilir: "Kral Süleyman angaryasına çalıştırmak üzere bütün İsrail'den otuz bin adam topladı. Sırayla her ay on binini Lübnan'a gönderiyordu. Bir ay Lübnan'da, iki ay evlerinde kalıyorlardı. Angaryasına çalışan adamların başında Adoniram vardı. Süleyman'ın yük taşıyan 70 000, dağlarda taş kesen 80 000 adamı vardı. Ayrıca, işin yürütmesini sağlayan ve işçileri yöneten 3 300 görevlisi vardı. İşçiler, kralın buyruğu uyarınca, tapınağın temelini yontma taşlarla atmak üzere ocaktan büyük ve kaliteli taşlar kesip çıkardılar. Süleyman'ın ve Hiram'ın yapıcılıyla Gevallılar, tapınağın yapımı için taşlarla keresteleri kesip hazırladılar." 1. Krallar 5:13-18.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 427-435.

⁶⁶ Bk. Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 436-437.

⁶⁷ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 437.

⁶⁸ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 438.

Arap dilini bilenlerin malumu olduğu üzere bir olgunun ikrar edilmesini istemede bu üslubun kullanıldığını söyleyen Ferâhî, “Kur’an, muhataplarınca bilinen şeyleri anlatırken bu yola başvurur. Bu tür anlatımlarda ayrıntıya girmek de uygun olmaz. Örnek olarak Fecr 89/6-13’üncü ayetlerde Âd, Semûd ve Firavun’dan bahsederken de aynı metot izlenir. Kur’an, kıssaların sunumunda muhataplarca malum yönleri esas alarak özet bilgilere yer verir. İşte Fil Vakası’nın anlatımında da özet bilgi verilmekle yetinilmiştir. Fil Suresi’nin Kur’an’daki konumu ve kendinden bir sonraki Kureyş Suresi’yle arasındaki tenâsub ve insicâm buna işaret eder. Fil Suresi’nin özet yorumu hakkında şunlar söylenebilir: Allahu Teâla kutsal mâbedine (Kâbe) zarar vermek maksadıyla (keyd) Mekke’ye gelen fil ordusunu bozguna uğratmıştır. Onlara, ordularından bir birlik göndermiştir. Üzerlerine atılan sicil taşlarıyla onları helak etmiştir. Bu olay Kureyş özelinde tüm Araplara verilmiş bir nimetti. Allah böylece –önemli şîârlarından biri olan- evinin saygınlığını korumuştur” ifadelerini kullanır.⁶⁹

5- Ebrehe’nin Mekke’ye Geliş Nedeni, Halkın Kaçması ve Ebrehe’yle Abdulmuttalib Arasında Yaşananlar

Tarihi rivayetlerin tahlili, Ferâhî’nin Fil Suresi yorumunda en çok üzerinde durduğu konulardandır. Müellif, konuya ilişkin rivayetleri yedi farklı başlıkta değerlendirmeye tabi tutar. “Ebrehe’nin Araplara kızgınlığından Mekke’ye geldiği, Mekke halkının kaçtığı ve Ebrehe’yle Abdulmuttalib arasında yaşananlara dâir aktarılanlar sened bakımından dayanaksızdır” diyen Ferâhî, tüm bu rivayetlerin İbn İshâk’tan öteye gitmediğini ifade eder. İbn İshâk’ın muteber muhaddisler nezdinde malum olduğu üzere rivayetleri Yahudiler ve güvenilir kişilerden aldığını savunan müellif, “konuya ilişkin başka kaynaklarda zikri geçen rivayetlerle bizlerin Arap âdet ve kültürü hakkındaki malumatımız, bu bilgileri boşa çıkarmaktadır” değerlendirmesinde bulunur. Ferâhî, söz konusu bilgilerin yalan oluşunun, Arapların şeref ve haysiyetlerini hedef alması, Kureyşin lideri konumundaki Abdullamuttalib’in saygınlığına gölge düşürmesi ve Habeşli Ebrehe’yi şirin gösterip, güzel ahlakından bahsedilmesinden anlaşılacağını belirtir.⁷⁰

Müellife göre Mekke halkının Kâbe’yi düşman ordusuna karşı savunmasız bırakması muhaldir. Ferâhî, Ebrehe’nin Abdulmuttalib’e izzeti ikram göstermesine rağmen onun sadece develerini istemesi ve Kâbe hakkında tek kelime söylemeden oradan ayrılmasını kabul edilemez bulur. Siyer kaynaklarında bazı Arap kabilelerinin Ebrehe’ye karşı çıktığı bilgisinin yer aldığını hatırlatan Ferâhî, konu hakkında İslamî dönem şairlerinden Zu’r-Rume’den iki beyitlik bir şiir aktarır. Şiirde, şairin kendi kabilesine mensup bir savaşçının gökte toz bulutunun yükseldiği bir gün Ebrehe’yi yaralamasından bahsedilir.⁷¹

⁶⁹ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, a.y.

⁷⁰ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 439. Ferâhî, ayrıca Ebrehe’nin “bir Arabın kilisesini kirletmesi, Arapların neden olduğu bir yangında kilisenin zarar görmesi veya kilisesini savunmak için Kâbe’ye karşı harekete geçmeye kışkırtıldığı” yönünde aktarılan rivayetlerin tarihi gerçeklerle çeliştiğini ifade eder.

⁷¹ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 441. Zu’r-Rume’den aktarılan beyit şu şekildedir:

وَأَبْرَهَةَ إِصْطَادَاتِ صُدُورِ رِمَاجِنَا

جَهَارًا وَعُتْنُونَ الْعَجَاجَةَ أَكْدَرُ

“Kureyş kabilesinin kalbine nasıl korku düştüğünü, öyle ki liderlik ve şereflerinin kaynağı Kâbe’yi savunmaktan nasıl geri durduklarını anlayamıyorum” diyen müellif, Ebrehe’nin Mekke’yi hac mevsiminde kuşattığını, Kureyş geri dursa dahi tüm Arap kabilelerinin elleri kolları bağlı, Kâbe’yi savunmasız bırakmalarının imkan dahilinde olmadığını belirtir. Araplar, Kâbe’yi korumaktan geri durdukları için Sakîf kabilesini ayıplamış ve fil ordusuna kılavuzluk eden Sakîfli Ebu Rigâl’in kabrini taşlamıştır. Müellife göre bu durum, Arapların düşman ordularına karşı mücadeleye ne denli önem verdiğinin ispatıdır. Ferâhî, Kur’an’ın açıkça gizli ve sinsî planlarından (keyd) bahsettiği⁷² zalim ve gaddar bir komutan olarak bilinen Ebrehe’yi; müsamahakâr, merhametli gösteren rivayetleri anlamakta güçlük çektiğini belirtir. Zira ona göre Allah, fil ordusunu; Mekke yakınlarındaki Muhassir bölgesinde hareket edemez hale getirmiş, Kâbe’yi savunan Araplara Mina’daki taşları – düşman askerlerinin üzerine atılmaları hasebiyle- silah kılmış, ordusunun üzerine taş, çakıl yüklü fırtına göndererek Ebrehe’nin tuzağını boşa çıkarmıştır.⁷³

Ferâhî bu bölümün sonunda özetle, Mekke halkının Kâbe’yi düşmanlarına karşı savunmasının açıkça ortaya çıktığı, Mekke halkının Ebrehe ordusuna taşlarla karşılık verdiği ve onları bundan alıkoyacak hiçbir neden de bulunmadığının altını çizer.⁷⁴

6- Fil Ordusuna Atılan Taşların Mahiyeti ve Taşların Allah’ın Büyük Mucizelerinden (Âyât) Olması

Ferâhî, fil ordusunun taşlanması olgusunun, Kâbe’nin azametini ve Hz. Peygamber’in nübüvvetine yaraşır büyük bir olay (ayet) olduğunu ifade eder. Ancak ona göre Hz. Peygamber’in doğduğu yılda vuku bulan bu olayın büyüklüğü, harikulâdeliği ve nadir gerçekleşmesinden kaynaklanmaz. Zira bu olayın Allah’ın ayetlerini inzal etmede izlediği kanunlara (sünnetullah) göre vuku bulduğunda şüphe yoktur.⁷⁵

Müellif burada mûcizevî addedilen olaylarda sünnetullahın işleme usulüne dâir kanaatlerini paylaşır. Buna göre: “Allah, olağanüstü olayların gerçekleşmesinde; bunların vuku bulma mahiyetlerinin şaşkınlık uyandırıcı yönünü izhar etmeyi ihmal etmez. Bu husus onun

تَنَحَّى لَهُ عَمْرٌو فَشَكَكَ ضُلُوعَهُ

بِنَافِذَةٍ نَجَاءٍ وَالْحَيْلُ تَضِيرُ

“Oklarımız alenen Ebrehe’yi avladı, Toz bulutlarının yükseldiği bir vakitte; Amr, onun üzerine çullanıp açtığı geniş yarayla kaburgalarını deldi, Atların dört nala hücumu geçtiği bir anda” Bk. *Dîvanu Zu’r-Rume*, y.y., Dımaşk 1964, s. 318.

⁷² Ferâhî, Ebrehe’nin, Arapların haram aylara hürmeten silah taşımayacağı ve savaşmayacağını düşünerek Mekke’yi kuşatmak için hac dönemini tercih ettiğini aktarır. Ebrehe, hac ibadetinin ifâsı için kentin tamamen boşaltıldığı esnada oraya girmeyi hedeflemiş, onlara özellikle teşrik günlerinde saldırmayı istemiştir. Çünkü o vakit Araplar, Mina’da vakfede veyahut yorgunluk ve bitkinlikten bitap düşmüş halde bir an önce kendi yerleşim bölgelerine ulaşmak için yola çıkmış olacaktı. Bk. Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 443-444.

⁷³ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 441-444.

⁷⁴ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 444.

⁷⁵ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 444.

diğer yaratış kanunlarında da aynıdır. Zira o hikmeti gereği gayb ve şehadet alemleri arasında bizler için bir perde koymuştur. Bunun yanısıra o, sınıma aracı olarak ve ahlaki eğitimimiz için rabbimize yönelerek bu olayların vuku bulma nedenlerini araştırmayı da salık verir. Kur'an'da olağanüstü olaylar için bir tanımlamaya rastlanmaz. Allah, bunları kudretinin diğer tezahürlerini isimlendirdiği gibi 'âyât' olarak tanımlar. Sadece genele hitap ettiği için 'âyâtun beyyinâtun' şeklinde bir ifade kullanılır. Ancak basiret sahipleri için Allah'ın tüm ayetleri beyyinât nev'indedir."⁷⁶

Ferâhî'ye göre Fil Vakası, Kur'an'da ve Ehli kitaba ait kutsal kitaplarda zikri geçen bazı olaylarla benzerlik arz eder. Olayın aynı zamanda siyerde mevcut bazı olaylarla örtüşen yönleri bulunur. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Bedir'de iki taraf savaşa tutuşacağı sırada Hz. Peygamber yerden bir avuç çakıl almış ve 'yüzleriniz çirkinleşsin' dedikten sonra elindekileri müşriklere doğru üfürmüştür. Ardından ahabına direnişe geçme emri vermiş ve Kureyş hezimete uğramıştır. Enfal 8/17. ayette, "attığın zaman da sen atmadın asıl Allah attı" buyrulur. Burada Allah, Hz. Peygamber'in atmasını zahiri sebep kılmıştır. Böylece düşmanlardan her biri kendi gözüyle meşgul olmuştur. O vakit Bedir'de iki atış vaki olmuştur; onların da gördüğü Hz. Peygamber'in atması ve onların görmediği Allah'ın atması. Ancak Allah'ın atmasının, etkilerini müşahade edebilmişlerdir. Bu nedenle yukarıdaki ayette nefy ve ispat edatı birlikte kullanılır."⁷⁷

Müellife göre Fil Suresi'nde de Bedir'dekine benzer bir durum anlatılır. Buna göre, Kureyş Kâbe'yi savunmak amacıyla taşlarla fil ordusuna saldırmıştır. Bunun üzerine Allah Kureyş'in attığı taşları, gökten fil ordusunun üzerine yağdırdığı taşlara örtü (hicâb) kılmıştır. Allah, Bedir'de "asıl Allah attı" diyerek fiili nasıl kendine nispet ettiyse burada da "onları yenmiş ekinlere çevirdi" diyerek -tüm olan biteni- kendine isnat etmiştir. "Hiç şüphesiz yok ki Fil Vakası Allah'ın büyük ayetlerinden biridir" diyen Ferâhî, Kureyş'in mücadelesi fil ordusunu dağıtmaya yetecek güçte değildi, o halde nasıl oldu da onları yenmiş ekine dönmüş bir halde mağlup edebildiler? diye sorar."⁷⁸

b) Bu ayetin (Fil Vakası) Hz. Musa'ya verilen dokuz ayetten altıncısına benzediğini ifade eden Ferâhî, sonrasında Tevrat'tan şu pasajı aktarır: "Rab Musa'yla Harun'a, 'Yanınıza iki avuç dolusu ocak kurumu alın' dedi, 'Musa kurumu firavunun önünde göğe doğru savursun.' Böylece Musa'yla Harun ocak kurumu alıp firavunun önünde durdular. Musa kurumu göğe doğru savurdu. İnsanlarda ve hayvanlarda irinli çıbanlar çıktı. Büyücüler çıbandan ötürü Musa'nın karşısında duramaz oldular. Çünkü bütün Mısırlılar'da olduğu gibi onlarda da çıbanlar çıkmıştı." (Mısır'dan Çıkış 9: 8-11)

Bu karşılaştırmaya göre fil ordusunda da Hz. Musa'nın kavmindekine benzer etkiler görülmüştür. Sonrasında fil ordusunda, isabet eden taşlar sonucu İkrime vb. nispet edilen rivayetlerde bahsi geçen "çiçek" salgını ve "lekeli humma" (epidemik tifüs) görüldüğünden bahseden rivayetlere değinen müellif, Hz. Musa döneminde Mısırlıların maruz kaldığı durumun helak edici seviyede olmayan bir cilt iltihabı olduğuna dikkati çeker. Ancak fil

⁷⁶ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 444-445.

⁷⁷ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 445-446.

⁷⁸ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, a.y.

ordusuna bulaşan çiçek hastalığı, bulaştığı yerde pek çoğunun sonu olmuş, orada ölmeyenler de dönüş yolunda helak olmuştur.⁷⁹

7- Fil Ordusunun Üzerine Salınan Kuşların Mahiyeti ve Olaydaki Rolü

Fil Vakası'nda Allah'ın, kuşları Mekke ve çevresini cesetlerden temizlemek için gönderdiği yorumunu hatırlatan Ferâhî, herkesçe bilinen yaygın görüşün ise kuşların taş atmak için gönderildiği rivayetine dayandığını belirtir. Tarihi rivayetleri inceleyerek Fil Vakası'nın gerçekleşmesine ilişkin iki tasvirin rahatlıkla ortaya koyulabileceğini söyleyen müellif, birini diğerine tercih etmeden önce ihtilaf noktalarını zikretmenin gerekliliğini ifade eder. Buna göre birinci grup şu bilgileri aktarır: a) Gönderilenler büyük yırtıcı kuşlardı, b) Kuşların rengi ve şekilleri şöyle şöyleydi, c) Kuşlar, fil ordusunu yedi, d) Taşlar onlara herbir yönden isabet etti, e) Taşlar, vücutlarına isabet ettiğinde çiçek hastalığına neden oldu, f) Onlar aşamalı olarak helak oldu, dönüş yolunda sırasıyla yol kenarlarında can veriyorlardı. İkinci grubun aktardığı rivayetler ise şu çerçevededir: a) Kuşlar onlara taş atıyordu, b) Kuşlar, taşları pençe ve tırnaklarıyla taşıyordu, c) Kuşların attığı taşlar, sürücülerıyla birlikte filleri de delip geçiyordu, d) Onların, buldukları yerde helak olmaları gerekir, e) Bir sel geldi ve tüm cesetleri alıp götürdü.⁸⁰

Sonrasında konu hakkında aktarılan rivayetlerin analizine geçen müellif, şunları söylemektedir: "Kaynaklarda İkrime ve İbn Abbas'a nispetle aktarılan, kuşların büyük ve yırtıcı olduğu, yine İbn Cübeyr'e nispetle nakledilen, kuşların cesetleri yediği rivayetlerinde onların taş taşıdığına dâir bilgi verilmez. Katade ve Ubeyd bin Amîr'e dayandırılan rivayetlerde, kuşların pençe ve tırnaklarıyla taş taşıdığı ifade edilir. Ancak kuşların yırtıcı olduğuna değinilmez. Olayı bu iki yönüyle aktaran rivayetler ise farklı rivayetlerin birbirine mündemiç nakledilmesinden öte birşey değildir. Muhtemelen râviler bu bilgileri birbirine eklemiştir. Öte yandan Taberî (ö. 923), tarih kitabında ilgili kıssaya 'bazılarının sözü diğerlerinin sözüne karıştı' diyerek başlar. İki farklı rivayet üzerine düşündüğümüzde şu sonuca ulaşırız: Kuşların şekli ve rengi, gagalarının sarı olması ve insanlara kuşların farklı farklı -özellikte- görünmesi ancak vakayı bizzat görmekle mümkün olabilir. Kuşların gagalarında ve tırnaklarında taş taşıdığı yönündeki rivayet ise olsa olsa taşların gökten indiğini görenlerden bazılarının uzaktan taşları kuşların attığı zannına kapılmasıyla nakledilmiştir. Olay hakkında başka sağlam bir dayanak olmadığı için surenin dördüncü ayetindeki "termîhim" ifadesindeki zamirin kuşlara

⁷⁹ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 446-447. Müellif bu bölümde ayrıca Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış 10:12-19 pasajını aktarır. Buna göre Mısır'a musallat olan ve o dönem vuku bulan don ve dolu afetinden geriye kalan tüm yiyecekleri tüketen çekirge sürüsüyle fil ordusundan arda kalan cesetleri yemek için gönderilen yırtıcı kuşlar arasında benzerlik vardır. Müellife göre Fil Vakası'nda da kuşlar tıpkı Hz. Musa döneminde gönderilen çekirgeler gibi denizin bulunduğu yönden gelmiştir. Sayıları oldukça fazlaydı ve bölgede daha önce benzeri bir olaya rastlanmamıştı. Çekirgeler nasıl don ve doludan kalan hemen herşeyi yediyse, bu kıssadaki kuşlar da -helak edilen- inkarcılardan geriye kalan cesetleri yemiştir. Bk. Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 447-448.

⁸⁰ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 448-449.

râci olduğunu zannedenlerin ayetin tevilinden anladığını aktarmış olması da ihtimal dahilindedir.”⁸¹

Fil ordusunun kuşların gagalarında taşıdığı taşlarla helak olduğu rivayetini kabul edenlerin bazı anlama sorunlarıyla karşılaştığını belirten müellif, onların “Mekke çevresi, filler ve askerlerin cesetleriyle doluyken halk burada nasıl yaşamaya devam edebilmiştir?” sorusunu cevaplayabilmek için ürettikleri “Allah’ın Mekke çevresini temizlemek için sel gönderdiği” düşüncesine sığındıklarını savunur. Müellife göre filler ve sayı bakımından oldukça kalabalık asker cesetlerini sürükleyen bir selin vuku bulması durumunda Mekke çevresinde canlı kalmayacağı açıktır. Bu nedenle sel anlatımı kişisel yorum olmaktan öte bir mana ifade etmez. Bu minvaldeki rivayetlerde olayın görülmesi veya gören birinden öğrenilmesi nev’inden bir dayanağa rastlanmaması bunun en açık kanıtıdır. Öte yandan Ferâhî’ye göre kuşlar tarafından atılan taşların önce askerleri sonrasında fillerin bedenlerini delip geçtiğine ilişkin anlatımlar da gerçekçi değildir.⁸²

Yukarıda sayılan muhtemel soruların yanısıra “filler ve askerlerin kuşların taş atması sonucu öldüğünü kabul edenlerin, aynı zamanda Ebrehe ve ordusunun taşların açtığı yaralar sonucunda buldukları mekanda helak edildiklerini varsayması gerekir” diyen müellif, ancak rivayetlerde taşların isabet etmesi sonucu askerlerin vücutlarında çiçek ve lekeli humma nev’inden bir hastalığın ortaya çıktığı, hepsinin bir anda değil kaçabilenlerin dönüş yolunda teker teker helak olduğunun aktarıldığını hatırlatır. Ferâhî’ye göre yukarıda konu hakkındaki kanaatlerine değindiği ikinci grubun aktarımları, kuşların taş atması yorumundan yola çıkılarak türetilmiş varsayımlara dayanır. Bu grubun söz konusu kanaatlerini; olayı bizzat görüp, yaşamış, vakaya tanıklık etmiş kimselerden aktarmadıkları açıktır.⁸³

Sonrasında konu hakkında çeşitli beyitler aktaran müellif, bizzat vakaya şahitlik edenlerin aktardığı şiirlerde, kuşlarla; şiddetli rüzgarın etkisiyle meydana gelen taş ve çakıl fırtınasının birlikte zikredildiğini, ancak taşlama eyleminin kuşlara isnad edilmediğini vurgular. Ona göre şiirlerde bu olgu, “Hâsib” ve “Sâf” kelimelerine nispet edilir. “Hâsib” sözlükte; “hava, taş ve çakıl yağdıran şiddetli rüzgar”, “kar ve don yağdıran bulut” anlamlarında kullanılır. Allah Lut kavminin uğradığı azabı anlatma sadedinde, “Biz de taş yağdırdık başlarına!..” Kamer 54/34 buyurmuştur.⁸⁴

Ferâhî, akabinde rivayetlerde kuşların cesetleri yediğine dâir bilgiye rastlanmadığı yönünde bir itirazda bulunulması durumunda cevabının şu şekilde olacağını ifade eder: “İbn Abbas ve Saîd b. Cubeyr’e isnat edilen (Taberî’de) rivayetlerde bu durum bazen sarih biçimde bazen de kinaye üslubuyla zikredilir. Şairler zaten sarih olarak zikretme yerine kinaye, ayrıntıya girme yerine konulara özetle değinmeyi tercih ederler. Bazıları rivayetlerde kuşları gördüğünü aktarmıştır. Arap kültüründe avcı/yırtıcı kuşların cesetlerin bulunduğu bölgelerde toplandığı bilinen bir husustur. Fil ordusu gibi çok sayıda asker ve filden oluşan bir ordudan

⁸¹ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 450-451.

⁸² Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 451.

⁸³ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 451-452.

⁸⁴ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 452-455.

geri kalan cesetler belki de bölgedeki yırtıcı kuşların benzerine ilk kez rastladıkları bir olguydu.”⁸⁵

Kuşların mahiyetine ilişkin yukarıda aktardığı yorumun gayet olağan bir iş olduğu ve hiçbir olağanüstü yönünün bulunmadığı için Kur’an’da zikredilmesinin de tabiri caizse anlamını yitirdiği yönünde bir itirazda bulunulabileceğini söyleyen Ferâhî, “Allah Kur’an’da Nûh, Lût, Âd ve Semûd kavimlerinin helakını gayet normal, olağan sebeplere bağlayarak anlatmıştır. Şüphesiz bunda rahmet ve intikamı hakkında türlü ayetler vardır. Kur’an’da örneğin gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişi, rüzgar ve bulutların sürülmesi, güneş ve ayın belirli ölçüde hareket etmesi gibi ayetler de sıkça zikredilir. Tüm bunlar da olağan şekilde, belirlenen kanunlar çerçevesinde vuku bulur. Kur’an bu olgulardan nasıl bahsettiyse, fil ordusunun helakı, onların kuş sürüsüne yem edilmesinden de aynı şekilde söz etmiştir. Bunda çok açık bir ayet vardır. Zira Allah böylece, düşmanlarının üzerine toprak ve çakıl yağdırarak Kâbe’yi ve Mekke halkını korumuş, cesetleri yiyen kuşlar göndererek bölgeyi pislikten temizlemiştir” değerlendirmesinde bulunur.⁸⁶

Ferâhî, Fil Suresi’nin doğru yorumunun ortaya çıkmasına engel olan yedi neden sayar. Müellifin saydığı engellerin en önemlilerinden birisi şu şekildedir: “Fil ordusunun maruz kaldığı durumun kuşlar tarafından atılan taşlarla meydana geldiği yorumu, insanların daha çok ilgisini çekmesi ve olağanüstülülüğe daha yakın manada olması nedeniyle şöhret bulmuştur. İnsanların çoğunluğu şaşkıncı ve olağanüstü anlatımlar karşısında sağır ve kör (taklitçi) bir tutum sergiler. Öyle ki bu tür anlatımların aslını araştırmayı ve ilgili rivayetleri inceleyip en güvenilir olanlarına uymayı takvaya hilaf bir davranış telakki ederler. Ancak mûcizevî olayların ille de gerçekleşmesinin güç olması ve nadir ortaya çıkması şart değildir. Bilakis bu tür olayları geçmiş dönemde tekrarlanan benzerleriyle karşılaştırmalı okumak gerekir. Hz. Musa nasıl toprağı eliyle havaya saçtıysa, Hz. Muhammed de çakılımsı toprağı inkarcıların yüzlerine doğru savurmuştu. Bu iki olay da çok büyük ayetlerdi. Olağanüstülülükler, hep bir örtünün (hicâb) -muharrik bir eylemin- altında gerçekleşir.”⁸⁷

8- Kuşların Fil Ordusunun Cesetlerini Yemesinin, Hz. Peygamber’in Gelişi Hakkında Büyük Bir Müjde Oluşu

Fil Vakası’nda kuşların mahiyeti ve rolüne ilişkin görüşlerinin İncil’de “Yahya’nın Kehânetleri” başlıklı bölümde desteklendiğini savunan Ferâhî, bu bölümün Hz. İsa ve takipçilerinden bahsedilmesinin ardından geldiğini ve son peygamber (Hz. Peygamber) ve ondan sonra kıyamete kadar yaşanacak olaylar hakkında bilgi içerdiğini iddia etmektedir. Müellif burada vefatı nedeniyle telif edemediği Mâûn Suresi tefsirini referans göstererek Hz. Peygamber’in atası Hâşim tarafından başlatıldığını belirttiği “Gökyüzü Kuşlarının Sofrası” geleneğine işaret eder. Ona göre Yahya’nın Kehânetleri bölümünde zikredilenler hakkında

⁸⁵ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 456-457.

⁸⁶ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 457-458.

⁸⁷ Ferâhî, *Nizâmu’l-Kur’ân*, s. 464. Ferâhî, burada zımnen Allah’ın; Fil Vakası, Hz. Musa’nın kavmi veya Bedir’de Mekke müşriklerine yönelik müdahalelerinin, kulları tarafından gerçekleştirilen muharrik bir eylemin örtüsüne bürünerek meydana geldiğine işaret etmektedir.

bilgisi olanlar, bu geleneğin Hz. Peygamber'in doğumunun yaklaşmasının müjdelilerinden olduğunu anlar. Ferâhî'nin İncil'den alıntılıdığı bölümün kuşlardan bahsedilen kısmı şöyledir: *"Bundan sonra güneşte duran bir melek gördüm. Göğün ortasında uçan bütün kuşları yüksek sesle çağırdı: Kralların, komutanların, güçlü adamların, atlarla binicilerinin, özgür-köle, küçük-büyük, tüm insanların etini yemek için toplanın, Tanrı'nın büyük şölenine gelin!"* (Vahiy 19: 17-18) Ferâhî'ye göre Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi yaklaştığında, Allah; kuşları büyük şölenine (Fil Vakası) çağırmıştır.⁸⁸

9- Hacda Taş Atma (Ramyu'l-Cimâr) Uygulamasının Mahiyeti ve Temeli

Düşmanların yüzüne taş ve toprak atmanın onlara yönelik lanetin izharı ve beddua manasına geldiğini belirten Ferâhî, "lanet'in aslı, taşlama (ramyu'l-hicâra)'dır. Taşlamanın asıl manası ise "kovma" (tard)'dır. Köpeğin taşlanarak kovulması buna örnektir. Çok eski zamanlardan bu yana lanetleme, taşlamakla ifade edilegelmiştir" değerlendirmesinde bulunur.⁸⁹

Allah'ın, Müslümanları Kâbe'de namaz kılmaktan alıkoyan müşriklerin üzerlerine Bedir'de de toz, toprak saçtığını ifade eden müellif, "Kur'an'da 'racîm' sıfatı şeytan için kullanılır. 'Racîm' taş atma manasındadır. Şeytan lanetlilerin en büyüğü ve isyanı nedeniyle cennetten kovulmasından dolayı 'Racîm' kelimesiyle sıfatlanmıştır. Taşlamanın lanet manasına geldiğine şu ayet delildir: *'Allah, 'Bulduğun makamı derhâl terk et; defol git! Çünkü sen artık [rahmetimden] kovulmuş birisin. Kıyamete kadar lanetim üstündedir' buyurdu.'* Hicr 15/34-35. Şeytanın lanetlilerin başı olması nedeniyle Mina'da vakfe halindeyken taş atmak (ramyu'l-hicâra) zihinlerde ilk olarak taşlamanın şeytana yönelik yapıldığı fikrini doğurmuş, böylece Hz. İbrahim'e nispet edilen meşhur rivayet ortaya çıkmıştır" tespitini yapar. Müellif, yaygın anlayışın aksine Mina'daki "şeytan taşlama" olgusunun; Ebrehe komutasındaki fil ordusunun taşlanarak helak edilmesini anmak için yapılan sembolik bir uygulama olduğunu savunmaktadır.⁹⁰

Buna işaret eden çok sayıda delil olduğunu ifade eden Ferâhî, konu hakkındaki zayıf rivayetlerin, doğru yorumun anlaşılıp öğrenilmesine engel teşkil ettiğini belirtir. Daha sonra Keşşâf'tan, Hz. İbrahim'in oğluna fidiye olarak bahşedilen kurbanlığın kaçması üzerine ona yedi çakıl taşı atması ve kurban edilmesi istenen oğlunu boğazlamak istediği esnada kendisine vesvese veren şeytanı taşlaması rivayetlerini aktaran Ferâhî, Taberî tefsirini referans göstererek şunları söyler: *"İbn Abbas'a nispet edilen bir rivayette Hz. İbrahim'in kaçması nedeniyle kurbanlığa ilk cemreye kadar yedi taş attığı, daha sonra ikinci cemre ve üçüncü cemreye doğru bunun devam ettiği ifade edilir. Bunun yanısıra Taberî Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayette Hz. İbrahim'in kurbanlığı bağlı bir şekilde bulduğunu da nakleder. Bu rivayet Tevrat'ın şu anlatımıyla uyumludur: 'İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu' (Yaratılış/22/13)"*⁹¹

⁸⁸ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 458-459.

⁸⁹ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, a.y.

⁹⁰ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 467-468.

⁹¹ Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 468.

Kurbanlık koçun Hz. İbrahim'den kaçtığı rivayetinin asılsız olduğunu ifade eden müellif, Hz. Adem'in şeytanı taşıdığına dâir rivayetler de bulunduğunu hatırlatır. Sahih hadis kitaplarında "taşlama" uygulamasının nedenine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlayamadığını söyleyen Ferâhî, dine taalluk konuların son derece önemli olduğunu, sahih rivayetlerde sâbit olması durumunda söz konusu bilgilerin içtenlikle kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Konu hakkında sağlıklı bilgi olmamasının kendisini sahih (sâbit) kaynaklardan istinbat etmeye yönelttiğini vurgulayan müellif, bu yöntemin asılsız, güvenilir olmayan bilgilere başvurmaktan daha evlâ olduğunu belirtir.⁹² Ferâhî, taşlamanın mahiyeti ve nedeni hakkındaki istinbatlarını sekiz maddede ayrıntılı olarak sıralar. Bunlardan en çarpıcı olanı, "taşlama" olgusunun sonraki dönemlerde ortaya çıkan yeni bir şey olduğu ve hac ibadetine Fil Vakası'ndan sonra eklendiği yönündeki iddiasıdır.⁹³

10-Ferâhî'nin Yorumuna Göre Fil Suresi Meali

Hâmîduddîn el-Ferâhî'nin, nazm teorisinden hareketle yaptığı kapsamlı açıklamalardan yola çıkararak; Fil Suresi şu şekilde meallendirilebilir:

FİLLER SURESİ

Mekke döneminde vahyedilmiştir. Nüzul sıralamasında 19. sure olduğu ve Kâfirûn Suresi'nden sonra, Felâk Suresi'nden önce indiği belirtilir. Toplam 5 ayettir. İsmi ilk ayette geçen "fil" (ya da filler) kelimesinden almıştır.

"1- Ey Kureyşliler! Rabbinizin fil ordusuna neler yaptığını (kendi gözlerinizle şahit olarak veya bizzat gören birinden işiterek) hatırlamaz mısınız/görmediniz mi? 2- Rabbiniz onların (Mekke'yi kuşatarak Kâbe'ye ve sizlere zarar verme) sinsi planlarını, tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? 3- Hani o, cesetlerini yemeleri için (böylece Mekke'yi pislikten temizlemek için) onların üzerine kuş sürüsü göndermişti 4- Sizler (Mekke ve Kâbe'yi savunmak için) onlara taşlar atıyordunuz 5- Böylece Allah onları yenilmiş ekinler haline getirmişti."

Sonuç

Hindistan'ın son asırda yetiştirdiği tefsir otoritelerinden Hamîduddîn el-Ferâhî, ardında bıraktığı eserlerinden de anlaşılacağı üzere sadece Kur'an ilimleri alanında değil, birbirinden farklı disiplinlerde, birbirinden özgün çalışmalar kaleme almıştır. Ferâhî'nin ilmi görüşlerinin Türkiye'de akademik araştırmaların kullanımına sunulması, çalışmalarının farklı disiplinlerde incelenip, tetkik edilmesiyle mümkün olacaktır.

Ferâhî'nin Kur'an'ı yorumlama metodolojisi olarak geliştirmeye gayret ettiği nazm metodu, son yüzyılda "sure merkezli tefsir metodu" olarak da isimlendirilebilecek bir zemine oturur. Surelerin yapısal ve konusal bütünlüğünü esas alan bu yaklaşıma göre her sure

⁹² Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 469.

⁹³ Müellifin iddiasını desteklemek için sunduğu deliller için bk. Ferâhî, *Nizâmu'l-Kur'ân*, s. 469-473.

müstakil bir hüviyete sahiptir. Müfessire düşen tedebbür ederek surelere kodlanmış ana konuları tespit etmek ve sureyi kendi iç bütünlüğü ve Kur'an bütünlüğünde çözümlemeye tabi tutmaktır. Kur'anî ifadelerin nesnel anlamlarına ulaşmak, yorum farklılıklarını makul bir düzeye indirmek ve böylece Müslümanlar arasındaki ihtilafları olabildiğince azaltmak, sureleri ve tüm Kur'an'ı nazm metoduyla tetkik etmekten geçmektedir. Müellifin nazma riayet edilmesi durumunda Müslümanlar arasındaki yorum farklılıklarından kaynaklanan çekişme ve ihtilafların azalacağını ifade etmesi, Kur'an tefsirine makâsidî ve ictimâî bir misyon yüklediğini ihsas ettiren bir olgudur.

Müellifin teoride idealize ettiği bu alternatif te'vîl metodolojisinin pratikte birtakım zaaf lar taşıdığı göz lense de Kur'anî olan ve olmayan bilgilerin ayırt edilme çabası, sure ve ayetlerin tarihi, kültürel bağ lamlarının titizlikle dikkate alınması, Kur'an'ın bütünlüğü, bağ lamları ve üsluplarına verilen önem, Arap dili edebiyatı ve şiirinden hareketle birbirinden özgün analizlere yer verilmesi, Kur'an kelimelerinin etimolojik ve semantik değerlendirmeye tutulması ve son olarak Kitâb-ı Mukaddes mukayeseli yorumlara yer verilmesi bakımından; tefsirde son dönem metodolojik sorunlar ve arayışlara katkıda bulunabilecek teklifler içerdiği söylenebilir.

Tefsir geleneğinde bazı zayıf rivayetlerin, Kur'anî ifadelerin ilk ve aslî anlamlarına tercih edildiği konunun uzmanlarınca bilinen bir olgudur. Buna mukâbil aslî olmaya daha layık yorumların türedi, modern, rey ile tefsir gibi ithamlarla kabul görmediği vâkidir. Ferâhî'nin Fil Suresi yorumu da okuyucuda ilk bakışta böyle bir izlenim uyandırabilir. Ancak metoduna sadık kalma çabasıyla tercihlerini ispat sadedinde getirdiği son derece ilmi izahlar, müellifin popülist sâiklerle hareket etmediğinin en açık kanıtıdır.

Nazm metodunun Fil Suresi'nde uygulanmasına dâir verdiğimiz bilgiler ışığında, Ferâhî'nin kendi iç tutarlığı bağ lamında metoduna bağlı bir yol izlediği değerlendirilebilir. Zira müellif Fil Suresi'ne ana konu olarak "Fil Vakası'nda verilen nimetler hatırlatılarak Kureyş özelinde Araplar, Allah'a şükretmenin gerekliliğine inanmaya davet edilmiştir" tespitini yapar. Ferâhî, surenin Hz. Peygamber'in nübüvvetini müjdelediği yorumunu da kabul eder. Klasik tefsirlerde de surenin indiriliş maksadı hakkında bunlara benzer yorumlara rastlanır. Müellifin özgünlüğü daha çok Fil Vakası'nı tasvir edişi ve Fil Suresi'ni yorumlama metodunda tebarüz etmektedir.

Ferâhî'nin nazm metoduyla yeniden yorumladığı Fil Suresi hakkındaki görüşlerinin genel değerlendirmesini yapacak olursak, müfessirlerin geneli Fil Suresi'ndeki hitabın Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu kabul eder. Ancak Maturîdî, hitabın -surenin nüzul olduğunu dönemdeki- her bir ferde yönelik olabileceğini de ifade etmektedir. Türkçe meallerde de ilgili zamiri Hz. Peygamber'e hitaben veya fail zikretmeksizin tekil zamir kullanarak (görmedin mi?) çevirmek yönünde yaygın bir eğilim gözlenir. Surede hitabın Kureyş'e olması, müellifin sure için belirlediği ana konuyla ve kendinden bir sonraki (Kureyş) surenin içeriğiyle de mutabık bir yorumdur. Geçmiş dönem tefsirlerinde de izlerine rastlanan bu görüş hakkında Ferâhî'nin vahyin nüzul olduğu kültürel zemini ve Kur'an'daki hitap üslubunu dikkate alarak ortaya koyduğu çıkarsamalar ise büyük ölçüde ikna edicidir.

Kur'an'ın sinsi bir planla Kâbe'ye yöneldiğini ifade ettiği fil ordusu komutanı Ebrehe'nin yumuşak huyluluğuna dâir aktarılan rivayetler sened bakımından sağlam değildir. Dolayısıyla Ferâhî'nin rivayetlerin aksine Ebrehe için gaddar ve zalim bir şahıs profili çizmesi gayet anlaşılmalıdır. Ferâhî'nin Arapların özgürlüğe düşkünlükleri ve savaşı hayat tarzı görmelerinden hareketle fil ordusuna karşı mukavemet gösterildiğini ifade etmesi, delil getirdiği şiirler de dikkate alındığında tutarlı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Ferâhî, gelenekte mucize olarak ele alınan ve Kur'an'da ayet (çoğulu âyât) diye isimlendirilen olguların illa da nadir ve olağanüstü şekilde gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Bu yaklaşım, son dönem ilahiyat araştırmalarında mucize olgusu çerçevesinde şekillenen Kur'an'da zikri geçen birtakım kıssa ve olayları "savunmacı-modern" olarak değerlendirilen bir üslupla izah etmeye çalışan yorumları akla getirebilir. Ferâhî'nin Fil Olayı'nı tasvir edişi ve Kur'an'daki diğer kıssa ve olgularla mukayeseli olarak getirdiği izahlar, bu yorumun mucize konusuna yeni bir tanım getirme gayretinden ziyade "ayet" kelimesinin Kur'an'daki kullanımına sadık kalmak gibi yöntemsel bir gerekçeye dayandığını ihsas ettirmektedir.

Müellifin rivayet kritiği sonucu ulaştığı, fil ordusunun helakına şiddetli bir toz, çakıl fırtınasının neden olduğunu söylemesi ve bu yardımı Arapların direnişine mukâbil Allah'ın bir yardımı olarak yorumlaması herhalukarda olayda ilâhî müdahaleyi kabul ettiğini gösterir. Yine fırtınanın ardından bölgede başgösteren çiçek hastalığı salgınına dâir anlatımlar da müellifin kabul ettiği rivayetler arasında yer alır. Ferâhî'nin odak noktası, olayda ilâhî müdahalenin varlığı veya yokluğundan ziyade Fil Vakası'nda ilâhî müdahalenin nasıl tezahür ettiği meselesidir. Bu bağlamda vaka hakkındaki rivayet malzemesinin sağlam bir senetten yoksun oluşunun, müellife olayı yorumlamasında geniş bir hareket alanı sağladığı görülür. Bazı rivayetler müellifin yorumunu destekler bilgiler ihtiva eder. Bunun yanısıra Fil Vakası'na ilişkin geçmiş kavimlerin helakına dâir Kur'anî anlatımlarla yaptığı örneklendirmeler ve Allah'ın konu hakkındaki değişmez yasasına (sünnetullah) yaptığı vurgu, Ferâhî'nin kendine özgü yorumunu güçlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkar.

Fil Suresi'nin dördüncü ayetinde geçen "termî" fiiline fâil tayin etme Ferâhî'nin yorumunda önemli bir yere sahiptir. Zira ona göre buradaki fâil genel kanaatin aksine kuşlar değil Ebrehe ordusuna karşı direnen Kureyşlilerin de içinde bulunduğu farklı kabilelere mensup Araplardır. Bu yorumun surede hitabın Kureyş'e yöneltildiğinin ifade edilmesi ve sure için belirlenen ana konuyla mutabık olduğu açıktır. Üçüncü ayette gönderildiği ifade edilen kuşlar ise taş atmak için değil fil ordusundan geriye kalan cesetleri yemek için gönderilmiştir. Böylece Allah'ın rahmeti ve inayetiyle Mekke ve çevresi pisliklerden arınmış oluyordu. Ferâhî'nin bu hususta en güçlü delillerinden birisi İbn Abbas ve Saîd İbn Cübeyr'e nispetle aktardığı kuşların cesetleri yediğine dâir rivayettir. Müellif bu rivayet için açık bir kaynak göstermeyi ihmal eder. Ancak ilgili bölümdeki muhakkik notundan müellifin Taberî tefsirini referans gösterdiği anlaşılır. Taberî tefsirindeki anlatımlara bakıldığında müellifin kuşların özellikleri hakkında aktarılan farklı tasvirlerden dolayı olarak bu sonuca ulaştığı hissedilmektedir. Zira Taberî tefsirinde açıkça kuşların cesetleri yediğine dâir bilgi yoktur. Ferâhî'nin konu hakkında kinaye üslubunun kullanıldığına vurgu yapması da bu tahminimizi desteklemektedir.

Ferâhî'nin hacda şeytan taşlama (ramyu'l-cimâr) olarak bilinen uygulamayı fil ordusunun helak edildiği hadiseye dayandırması oldukça ilgi çekicidir. Buna göre hacda taşlama uygulaması, fil ordusuna karşı verilen mücadele ve Allah'ın düşman orduları karşısında Mekke halkını güvende kılmasını anmak gibi bir gayeye matuftur ve hac ibadetine Fil Vakası'ndan sonra eklenmiştir. Bu uygulama, Ebrehe ordusunun helakına neden olan taşlamanın sembolik temsilinden ibarettir ve mevcut uygulamadaki şeytanı taşlamaya nispetle Allah'ın kudretini hatırlatan, hacılarda cihad ruhunu diri tutan bir işlevselliğe sahiptir.

Şeytan taşlama dahil hac ibadetindeki rûkunların dayandığı temeller ve illetleri hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiye rastlamak her zaman mümkün olmaz. Örnek olarak şeytan taşlama hakkında gerek Hz. İbrahim gerekse Hz. Adem'e nispetle aktarılan bilgiler sıhhat yönünden sağlıklı değildir. Ferâhî, her ne kadar bu iddiasını ispat sadedinde güçlü denebilecek deliller sunamasa da bu uygulamanın temeli ve işlevine dâir öne sürdüğü yorumların dikkate alınıp tetkik edilmesi, hacda taşlamanın mahiyetine ilişkin daha sağlıklı sonuçların tespitine kapı aralayabilir. Bu bağlamda Ferâhî'nin yorumu özellikle İslam tarihi ve İslam hukuku disiplinlerinde ele alınmayı hakedecek düzeyde güçlü bir iddiadır.

Bibliyografya

- Ali, Cevâd, *Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, y.y., Bağdat 1993.
- Abduh, Muhammed, *Fâtîha Sûresi Tefsiri ve Amme Cüzü Tefsiri*, (çev. Ömer Aydın), İşaret Yay, İstanbul 2012.
- Azimli, Mehmet, *Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülahazalar*, Hikmet Yurdu der, 2008.
- A Zilli, Ishtiyâq, "Hamîduddîn Ferâhî", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1997.
- Bayram, Mikail, *Fil Olayının Mahiyeti ve Fil Suresi*, y.y., Konya t.y.
- Birişik, Abdulhamit, *Hint Alt Kitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yay, İstanbul 2012.
- "Hindistan" (Hindistan'da İslâm Araştırmaları), TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1998.
- "Medrestü'l-İslâh", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2003.
- Bin Fâris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*, Beyrut 2008.
- el-Bikâî, Burhâneddîn, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubu'l-Âyât ve's-Suver*, Dâiratu'l-Maârifî'l-Osmâniye, Hindistan 1978.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut 2007.
- Dîvanu Zu'r-Rume*, y.y., Dimaşk 1964.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay, İstanbul 2000.
- Fayda, Mustafa, "Fil Vakası", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1996.
- el-Ferâhî, Abdulhamîd, *Müfredâtu'l-Kurân*, (Tah. Muhammed Ecmel Eyyub el-İslâhî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.
- *Tefsîru Nizâmı'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*, ed-Dâiratu'l-Hamîdiyye, Azamgarh 2008.
- *İm'ân fî Aksâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1994.
- *er-Ra'yu's-Sahîh fi men Huve'z-Zebîh*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1999.
- *Resâilu fî Ulûmi'l-Kur'ân (Mecmûatu'l-ûlâ)*, Dâiratu'l-Hamîdiyye, A' zamgarh 2013.

el-Ferâhîdî, Halil bin Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2. Baskı, 2005.

Hamdi Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, Huzur yay, İstanbul 2003.

el-İslâhî, Abdurrahmân Nâsır, *Hayâtu Hamîd*, Dâirah Hamîdiye, A'zamgarh 1973.

el-İslâhî, Emîn Ahsen, *Fil Suresi Tefsiri*, Çev. Ali Özdemir, Nida Dergisi, Malatya, sayı. 152, 2012.

İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Bilgin, Ankara Okulu Yay, 2016.

İbn Kesîr, Ebî'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Gîza 2000.

İbn Hişâm, Abdulmelik, *es-Siyratu'n-Nebeviyye*, Dâr İbn Kesîr, Dimaşk 2005.

İbn Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve'Tenvîr*, Dâr Suhnûn, Tunus ty.

İbn İshâk, Muhammed, *Siyratu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Kutup, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2013.

Kazancı, Ahmet Lütfi, "Ebrehe", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 1994.

"Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar", Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2003.

el-Mâturîdî, Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mir, Mustansır, *Elephants, Birds of Prey, and Heaps of Pebbles: Farâhî's Interpretation of Sûrat al-Fil" ve"The Qur'anic Oaths: Farahi's Interpretation*; Journal of Qur'anic Studies, Edinburgh University Press, 2005.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Düşün Yay, İstanbul 2011.

Öztürk, Hayrettin, "Hamîduddîn el-Ferâhî'nin Tefsir Metodu ve Fil Suresi Yorumu", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, O.M.Ü İlahiyat Fakültesi, Samsun 2009.

er-Râzi, Fahreddîn, , *Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Sülün, Murat, *Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Çağrı Yay, İstanbul 2012.

Şensoy, Sedat, "Nazmü'l-Kur'ân", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 2006.

Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Abdurrâzık el-Bekrî vd.), Dâru's-Selâm, Kahire 2009.

Zemahşerî, Carullah, *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.

<https://incil.info/>